

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГЛУХІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА**

Кафедра дошкільної педагогіки і психології

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ МОТОРИКИ
В ДІТЕЙ РАННЬОГО ВІКУ**

Спеціальність: 012 Дошкільна освіта

Виконавець:

Руденко Юлія Анатоліївна,
студентка 62-2 МДО групи,
факультету дошкільної освіти

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук,
професор

Артемова Любов Вікторівна

Глухів – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МОТОРИКИ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ В ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	7
1.1. Аналіз проблеми розвитку моторної сфери дітей раннього віку в психолого-педагогічній літературі.....	7
1.2. Характеристика фізичного розвитку та формування рухової сфери дітей раннього віку.....	16
1.3. Завдання, зміст та напрями фізичного виховання дітей раннього віку в закладах дошкільної освіти.....	23
1.4. Особливості розвитку моторики дітей раннього віку.....	27
Висновки до розділу 1.....	39
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ МОТОРИКИ В ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	41
2.1. Визначення рівня сформованості моторики в дітей раннього віку...41	
2.2. Система роботи з реалізації педагогічних умов розвитку моторики в дітей третього року життя.....	51
2.3. Аналіз результатів формувального експерименту з впровадження педагогічних умов розвитку моторики в дітей третього року життя.....	58
Висновки до розділу 2.....	61
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	64
ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	69
ДОДАТКИ	74

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена концептуальним положенням сучасного дошкільного виховання, спрямованого на своєчасне використання неповторних потенційних можливостей розвитку особистості кожної особистості, формування її психічного, духовного та фізичного здоров'я починаючи з дошкільного дитинства. Саме ці завдання відображено головних документах: в Конституції України, Законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», у Базовому компоненті дошкільної освіти.

Дошкільне дитинство – це період, коли закладається фундамент на основі якого будується оволодіння в подальшому спеціальними знаннями, вміннями й навичками, опанування різними видами діяльності. Не даремно раннє дитинство є ключовим і критичним етапом розвитку дитини. Розвиток мовлення та прямоходіння, самостійна предметна діяльність, система соціальних контактів допомагають у цей віковий період формуванню таких психологічних категорій, як творча активність, мислення й самосвідомість. Саме у віці від 1 до 3 років будується основа рухової активності дитини, персональні стилі виконання тих або інших рухових дій, що вмайбутньому визначають їх ефективність, краса та доцільність. Тобто фізичний розвиток дитини раннього віку є одним із головних завдань суспільства, родини та закладу дошкільної освіти.

Сьогодні проблемам фізичного виховання дошкільників присвячено багато досліджень медиків, педагогів, психологів. У зарубіжній літературі висвітленню питання фізичного розвитку дітей раннього віку присвячені роботи О. Демидової, І. Кіргінцевої, В. Кудрявцева, Т. Левченкової, Т. Лісіцкої, О. Олейнікової, В. Поліщук, Ю. Родіної, С. Філіппової, А. Юшина та інших.

Серед українських науковців заслуговують на увагу дослідження А. Бурової, С. Білоусової, Е. Вільчковського, О. Дубогай, О. Долини, О. Івахно, М. Єфименка, І. Лущика, Л. Поклад, М. Худолія, В. Шавровської

та інших. Монографії В. Бальсевича, Л. Глазиріної, С. Лайзане, А. Кенеман, Д. Хухлаєвої, В. Шебеко лишаються класичними, базовими і визначають методологічні підходи до розв'язання проблем фізичного виховання дошкільників. Однак, спостерігається певна обмеженість наукових праць та методичних посібників, у яких би розглядалися питання розвитку рухової сфери, і, зокрема, моторики, дітей раннього віку.

Аналіз змісту наукових публікацій, присвячених особливостям виховання дітей віком від 1 до 3-х років, виявив їх орієнтацію на розв'язання оздоровчих (масаж, загартовування) та інтелектуальних проблем розвитку в сім'ї. У роботах з теорії та методики фізичного виховання основна увага приділяється розвитку основних рухів дітей без урахування стану функціональних систем організму, що беруть участь у забезпеченні рухової діяльності – вестибулярної, зорової, кінестетичної.

Між тим, на думку таких дослідників, як Т. Грядкіна, С. Джуринська, М. Єфименко, В. Лях, Т. Пермінова, М. Рунова, найважливішим аспектом педагогічного процесу для дітей раннього віку на фізкультурних заняттях в дошкільному навчальному закладі є розвиток функціональних систем, особливо вестибулярної, адже саме їй належить провідна роль у забезпеченні рівноваги при підтримці пози й у локомоціях.

Розвиток рухової функції дитині потрібно скеровувати в правильне русло, що передбачає використання системи фізичних вправ, що різнобічно впливають на організм дитини, а, отже, педагогічного керівництва. Між тим, проблема комплексного розвитку моторної сфери в дітей раннього віку сьогодні залишається недостатньо розробленою науковцями, несправедливо забутою практиками, фактично не висвітленою як у підручниках, так і в працях науково-методичного спрямування з фізичного виховання.

Практична значущість та недостатня розробленість питання фізичного виховання дітей раннього віку в умовах закладу дошкільної освіти на основі активізації й контролю функціональних систем організму, що забезпечують ефективність рухової активності, зумовили вибір нами теми дослідження:

«Педагогічні умови розвитку моторики в дітей раннього віку».

Теоретичні основи дослідження базуються на наукових положеннях про «кінезофілію» раннього віку й ролі рухової діяльності в біологічному й соціальному розвитку дитини (І. Аршавський, Н. Дворкіна); розвитку особистості дитини через «зону найближчого розвитку» (Л. Виготський), а також на результатах досліджень розвитку рухів дитини раннього віку (Ю. Аркін, М. Кольцова, Е. Вільчковський), організації фізкультурно-оздоровчої роботи з дітьми раннього віку в дошкільному навчальному закладі (Л. Глазиріна, Т. Грядкіна, М. Єфименко, А. Кенеман, О. Козирева, Д. Хухлаєва).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови розвитку моторики в дітей раннього віку в закладі дошкільної освіти.

Об’єкт дослідження – процес фізичного розвитку дітей раннього віку.

Предмет дослідження – педагогічні умови розвитку моторики в дітей раннього віку.

Гіпотеза дослідження – процес розвитку моторики в дітей раннього віку буде відбуватися ефективніше за дотримання низки педагогічних умов, головними з яких є:

- урахування індивідуальних особливостей і вікових можливостей дітей;
- створення позитивного емоційного настрою в процесі рухової діяльності;
- дотримання гігієнічних вимог до організації фізичного виховання;
- забезпечення в умовах закладу дошкільної освіти наповнення середовища групи необхідним фізкультурним обладнанням та інвентарем;
- забезпечення навантаження на основні групи м’язів.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури з розвитку моторики в дітей раннього віку.

2. Виявити рівень розвитку моторики у дітей раннього віку.
3. Визначити педагогічні умови розвитку моторної сфери в дітей третього року життя та експериментально перевірити їх ефективність.
4. Розробити педагогічні рекомендації для вихователів та батьків з розвитку моторики в дітей раннього віку.

Методи дослідження – теоретичні: аналіз, узагальнення, синтез, систематизація наукових даних; емпіричні: аналіз продуктів діяльності, спостереження, констатувальний, формувальний та контрольний експерименти; методи математичної статистики, узагальнення даних: якісна і кількісна обробка та інтерпретація даних.

Базою дослідження виступив заклад дошкільної освіти (ясла-садок) №9 «Фіалка» Роменської міської ради Сумської області. Усього до дослідження було залучено 43 дитини третього року життя.

Наукова новизна й теоретична значущість: охарактеризовано особливості розвитку моторної сфери дітей раннього віку; визначено критерії оцінки й рівні сформованості моторики в дітей третього року життя та педагогічні умови її розвитку в умовах закладу дошкільної освіти.

Практичне значення дослідження: розроблено програму і методiku розвитку моторної сфери в дітей третього року життя, а також практичні рекомендації для вихователів з розвитку моторики в дітей раннього віку.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел із 53 найменувань, 7 додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МОТОРИКИ В ДІТЕЙ РАННЬОГО ВІКУ В ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

1.1. Аналіз проблеми розвитку моторної сфери дітей раннього віку в психолого-педагогічній літературі.

У науковій літературі термін «моторика» застосовується для позначення структури рухових функцій як конституціональна властивість особистості. Синтез моторних компонентів, на думку Д. Смірнова, складають «моторний характер», в якому проявляється спосіб рухової реакції суб'єкта на зовнішні подразники. Цей спосіб визначає «моторний образ» індивіда, що характеризує індивідуальну структуру моторики й знаходиться в тісному нерозривному зв'язку з конституційними властивостями організму [44, с. 25].

М. Гуревич класифікував рухи людини за п'ятьма групами:

- 1) за механізмами, що керують рухами (прості, рефлекторні, асоціативні, автоматичні, автоматизовані, вольові, свідомі);
- 2) відносно зовнішнього середовища (рефлекси, виразні, супутні, цільові, зайві, робочі й продуктивні рухи);
- 3) за змістом (енергія, сила, точність, послідовність, ритмічність, плавність, граціозність);
- 4) за кількістю (багатство або бідність рухів, тривалість, безперервність, одночасність виконання декількох рухів);
- 5) з погляду цільової настанови (фізіологічні реакції, побутові, трудові) [16, с. 12].

Перша теоретико-емпірична концепція утворення рухів була створена М. Бернштейном у 1934 році. Вона містила обґрунтування рівневої регуляції й сенсорної корекції рухів. Відповідно до різних за своїм змістом та типами рухових завдань, М. Бернштейн відзначав складність рухового складу дії, наявність у ньому гностичної складової, смислової структури. На його думку, є всі підстави говорити про «зовнішню» й «внутрішню» форми живого руху,

сукупність яких становить психічну дію [6, с. 165].

Розвиток рухової сфери дитини полягає у формуванні складної організації дій, що забезпечують швидке і точне виконання різноманітних рухів за рахунок їх виправлення, уточнення, зміни по ходу виконання.

М. Бернштейн зазначав: «Координація рухів є подолання надмірних мір свободи рушійного органу, перетворення його в систему, що керує». Рука людини від плеча до кінчиків пальців, володіє величезним числом мір свободи: цілеспрямовано (довільно) зробити рух рукою, скажімо, донести ложку до рота, означає не дати цьому нескінченному числу мір свободи здійснитися, обмежити їх до мінімуму, який необхідний у даному конкретному випадку. Наприклад, дитина, вчившись діяти з ложкою, вчиться обмежувати рухливість суглобів.

М. Бернштейном було запропоноване абсолютно нове розуміння керування рухами: він назвав його принципом сенсомоторних корекцій, що уточнюють моторні імпульси в процесі руху на основі безперервної інформації, що поступає, про зміни в ході умові його протікання. Він описав, що яку інформацію несуть сигнали зворотного зв'язку: чи повідомляють про ступінь напругу м'язів, про положення частин тіла, про швидкість, аферентні сигнали приходять в різні чутливі центри головного мозку і відповідно перемикаються на моторні шляхи на різних рівнях. М. Бернштейн описав рівні побудови рухів. Кожен рівень має специфічні, властиві тільки йому моторні прояви, кожному рівню відповідає свій клас рухів.

Рівень А. Цей рівень функціонує з перших тижнів життя новонародженого. Забезпечує утримання тіла в рівновазі. Рухи, де даний рівень виступає як головний: тремтіння, ритмічно-вібраційні рухи, ухвалення і утримання певної пози, при цьому велика частина рухів, які регулюються даним рівнем, залишається впродовж всього життя мимовільними і неусвідомлюваними.

Рівень В. Цей рівень забезпечує переробку сигналів від м'язово-суглобових рецепторів, що повідомляють про взаємне розташування частин

тіла, забезпечує узгоджену роботу великих груп м'язів. Цей рівень починає функціонувати на 2 році життя дитини.

Рівні А і В забезпечують утримання загальної пози, наприклад, при виконанні дитиною рухів кистями і пальцями рук. Вони, хоча не ведуть безпосередньо руху, проте забезпечують узгодження працюючого органу зі всім тілом. У рухах, що повторюються, рівень В забезпечує ритмічну організацію, яка обумовлює оптимальну роботу руки і енергетичних витрат, тобто виступає як фонові рівні.

Рівень З – це рівень просторового поля. На нього поступає інформація про стан зовнішнього середовища. Цей рівень відповідає за побудову рухів, пристосованих до просторових властивостей об'єктів, – до їх форми, маси і інших особливостей. Серед них види локомоцій (переміщення), тонка моторика рук тощо. У забезпеченні цього рівня разом із підкірковими структурами бере участь кора, тому його дозрівання, починається дуже рано (на першому році життя), продовжується впродовж всього дитинства і навіть юності.

Рівень D – рівень дій. Він функціонує при обов'язковій участі кори головного мозку і забезпечує організацію дій з предметами. Це специфічно людський рівень організації рухової активності, оскільки до нього відносяться всі види рушійних дій і ручних маніпуляцій. Характерна особливість рухів цього рівня в тому, що не тільки враховують просторові особливості, але й узгоджуються з логікою використання предмету. Це вже не просто рухи, але в значно більшому ступені – ланцюжки рухів (шнурування, зав'язування вузликів, застібання гудзиків).

Рівень E – вищий рівень організації руху, смислової координації. Виконує роботу апарату артикуляції при мові, рухи при письмі.

З 3-го року поступово росте успішність дій, забезпечена рівнем D. Розвиток рухів, відповідних кожному рівню, стає можливим в онтогенезі у міру морфофункціонального дозрівання відділів головного мозку, що забезпечують ці рухи.

Разом з цим, як підкреслює М. Бернштейн, вирішальними для ефективного розвитку дрібної моторики дитини виявляються умови виховання і цілеспрямованого навчання, що сприяють розвитку рухів рук.

Рухові завдання, які ставить перед дитиною дорослий у процесі виховання, і спроби дитини вирішити їх є необхідною умовою розвитку відповідних рівнів побудови рухів. Так, різні завдання на дрібну моторику сприяють розвитку тонких рухів кистей і пальців рук.

Таким чином, моторика – це сукупність рухових реакцій. Сучасні дослідники визначають поняття «моторика» (лат. motor) – уся сфера рухових функцій організму людини, що поєднує їх біохімічні, фізіологічні й психологічні системи [8, с. 215].

З моменту народження рука немовляти рухається. Проте, як відзначає Ф. Шемякін, особливості цих рухів такі, що «примушують говорити не про функції руки, а лише про передумови цих функцій, оскільки нічого в них не специфічно для руки».

О. Запорожець наголошував, щоб рука дитини стала у функціональному відношенні достовірно людською рукою, перетворилася б на «знаряддя», дитина повинна навчитися використовувати її безмежні можливості відповідно до нескінченного різноманіття навколишніх умов. На цьому шляху одним з перших найважливіших етапів є виникнення хапання видимого предмету.

До кінця 1 року життя довільні рухи, пов'язані з ручними операціями, досягають у дитини високого ступеня розвитку. Дитина починає маніпулювати предметами по-різному. Наприклад, розмахувати брязкальцем, кидати м'ячик, натискати на гумову іграшку тощо. Майже одночасно виникають спроби діяти одним предметом відносно іншого: стукати кубиком по столу, просовувати палицю між щаблюною ліжка, засовувати дрібні речі в які-небудь отвори.

До кінця 1 року життя – маніпуляції, що сформувалися, пов'язуються із словом. Форми маніпулювання предметами дитина засвоює як шляхом

наслідування, так і в результаті власної практики. На 2 році життя діти починають користуватися ложкою, чашкою, мискою, рушником. Але рухи руки ще не підпорядковані логіці предметів. У молодших дошкільників відтворення рухів відповідно до пов'язаних з ними предметів або за наявності їх ігрових заміників досягає досить високого рівня і складає необхідний компонент більшості дитячих ігор. Діти 3-5 років зображають неспосіб дії і пов'язані з ним рухи, а результат, який за допомогою цього досягається.

Ф. Фрадкіна вивчала розвиток дій з іграшками. На першому етапі діти засвоюють дії в ході сумісних дій з дорослими, які проводять і показують їх дитині. Характерна межа першого етапу – зв'язок тільки з тим предметом, на якому дії були показані і засвоєні. На другому етапі виникає перенесення засвоєних дій на інші предмети. На третьому – з'являються дії з іграшками як зі «справжніми» предметами (дії з уявними предметами).

Е. Франус розрізняє три види наслідувальних реакцій:

- повторення власних рухів;
- повторення знайомих рухів дорослого;
- повторення нових рухів.

У кінці першого, початку другого року дитина починає уважно стежити за діями дорослого, які є новими для нього, а потім намагається відтворити їх.

Х. Хальверсон у своїх дослідженнях показав, що рухи руки у напрямку до предмета можна розділити на три основні типи:

- 1) петлеподібні – кисть руки наближається до об'єкта і опускається на нього, описуючи в повітрі петлю;
- 2) плануючі – рука починає опускатися наближаючись до об'єкта;
- 3) ковзаючі – кисть рухається по поверхні столу, поки не досягне об'єкту.

Спочатку рухи не точні, часто хаотичні. У міру зростання дитини рухи стають все більш координованими і чіткими.

Таким чином, характер дослідницької орієнтувальної діяльності змінюється в процесі онтогенезу і на різних генетичних ступенях в утворенні рухових навичок; у формуванні довільних рухів переважаючого значення набувають різні види орієнтування.

У руховій сфері людини визначають такі компоненти моторики: загальну (велику), лицьову, артикуляційну, а також дрібну (тонкі рухи кистей і пальців рук). Несформованість загальної моторики (рухи рук, ніг, тулуба) проявляється у вигляді поганої координації частин тіла при здійсненні складних рухових дій, їх недостатньої точності й чіткості, у виражених ускладненнях при виконанні фізичних (гімнастичних) вправ і трудових операцій як за показом, так і за словесною інструкцією. Недосконалість тонкої (дрібною) ручної моторики, недостатня координація кистей і пальців рук виявляються у відсутності або поганій сформованості навичок самообслуговування (коли діти одягають і знімають одяг, застібають і розстібають гудзики, гачки, застібки, зашнуровують і розшнуровують взуття, зав'язують і розв'язують стрічки, шнурки, користуються столовими приладами), а пізніше – моторно-графічних навичок. Недостатність лицьової й артикуляційної моторики проявляється в бідності, невиразності мимічних рухів, у нечіткій або неправильній звуковимові, у загальній змазаності, невиразності мовлення [2, с. 82].

Прийшовши у світ, дитина існує у трьох основних вимірах – емоційно-чуттєвому, розумовому та фізичному. Саме в них вона і проявляє себе в житті: у почуттєвому – душевними проявами, бажаннями; у розумовому – думками, судженнями; у фізичному – вчинками, діями. Таким чином, процеси виховання і навчання мають апелювати до всіх означених аспектів розвитку особистості одночасно [4, с. 7].

За даними психолого-педагогічної літератури, одним із ключових у житті дитини, що визначає її подальший психофізичний розвиток, є ранній вік – період від 1 до 3 років. Так, на думку Р. Немова, особливе значення цього віку пояснюється тим, що він безпосередньо пов'язаний із трьома

фундаментальними життєвими новоутвореннями особистості: прямоходінням, мовленнєвим спілкуванням та предметною діяльністю.

Прямоходіння забезпечує дитині широку орієнтацію в просторі, постійне збільшення нової інформації, необхідної для розвитку. Мовленнєве спілкування дозволяє малюкові засвоювати знання, формувати необхідні вміння й навички і через дорослого (вихователя, батьків), що навчає його, швидше прилучатися до людської культури. Предметна діяльність безпосередньо розвиває здібності дитини. Реалізація всіх цих факторів є необхідною умовою для різнобічного й повноцінного психічного, поведінкового та фізичного розвитку малюка [35, с. 80].

Як зазначає Н. Кулик, наполегливість, з якою діти вчаться ходити, свідчить про те, що стояння на двох ногах і прямоходіння викликають у дітей безпосереднє емоційне задоволення. У фізіологічному плані джерела такого прагнення сходять до рефлексорних рухів дитини перших місяців життя, коли прикладання долоні до ступні напівзігнутих ніг дитини викликає їх автоматичне розгинання [23, с. 366].

Дослідженнями фізіологів (І. Сеченов, О. Ухтомський, К. Смірнов) було доведено, що людині вже на ранніх етапах онтогенезу властива «потреба в руховій активності», або «потреба в рухах», об'єктивним відображенням якої є обсяг локомоторної активності. Потреба в рухах відображає оптимум рухової активності, а її задоволення або пригнічення є джерелом емоційного порушення. Зростання рухової активності дітей у міру розвитку організму пов'язується зі зростанням потреби в рухах. Ці дослідження призвели до розробки теорії кінезофілії – фізіологічного механізму регуляції рухової активності [9, с. 89].

Кінезофілія являє собою нейрофізіологічний механізм, що забезпечує активність моторики як системної основи. Кінезофілія – потужне джерело енергії, закладене у мозку, яке проявляється як у середовищі вищої нервової діяльності (поведінці, психіці), так й у нижчій нервовій діяльності (міжсистемне узгодження органів) [32, с. 44].

Е. Александрян вказує, що рухова активність (моторика) дитини від народження має досить складну організацію. Вона містить у собі безліч механізмів, призначених для регуляції пози. У немовляти нерідко проявляється підвищена рухова активність кінцівок, що має позитивне значення для формування в майбутньому складних комплексів координованих рухів [1, с. 32].

Як зазначає М. Безруких, розвиток рухів дитини протягом першого року життя відбувається дуже швидкими темпами – з практично безпомічної істоти, що володіє обмеженим набором елементарних загальних уроджених рухів рук, ніг і голови, дитина перетворюється на маленьку людину, яка не лише легко стоїть на двох ногах, але відносно вільно й самостійно пересувається в просторі, може одночасно з рухами ніг виконувати складні маніпулятивні рухи руками, звільненими від локомоції (функції забезпечення пересування в просторі) і призначеними для дослідження навколишнього світу [5, с. 111].

Саме в ранньому віці, на думку М. Літвінової, швидко формуються рухові навички дітей, особливо складні сенсорно-координовані рухи рук і ніг. Ці рухи надалі відіграють провідну роль у становленні пізнавальних та інтелектуальних здібностей дитини [26, с. 9].

Пояснюється це тим, що основу регуляції рухів, як зазначає Є. Гогунів, складають рухові, зорові й слухові відчуття, які породжують полімодальні сприйняття. Рухові відчуття доставляють у мозок інформацію про хід виконання дій, про їх неузгодженість або відповідність умовам діяльності. Так у процес переробки включаються уявлення й механізми мислення й пам'яті [15, с. 62].

Т. Пермінова, досліджуючи психофізіологічні особливості зорово-моторних реакцій дітей, дійшла висновку, що саме завдяки рухам рук і ніг дитина одержує значну частину інформації про світ, адже рухи власних рук і ніг фокусують дитячий погляд. Завдяки переходу до вертикальної ходи дитина одержує можливість бачити далі й більше навколо себе. У неї

вивільняються руки для маніпулювання предметами, для орієнтовно-дослідницької діяльності й конструкторської, творчої роботи. Таким чином, складні рухи рук сприяють формуванню первинних форм мислення й стають його невід'ємною частиною, забезпечуючи вдосконалення інтелектуальної діяльності дитини [37, с. 57].

На думку М. Тітенко, розвиток рухової активності дитини 1-3 років впливає на процес соціалізації малюків. Впевнена, правильна хода, струнке й стійке положення тіла, сильний і сміливий стрибок, правильний розмах руки, швидкий біг – ці вміння відіграють надзвичайно важливу роль у зміцненні здоров'я, виникненні бадьорості й віри в свої сили, що є надзвичайно важливим для формування особистості дитини. Її рухова активність, рухові вміння й навички визначають не лише фізичний розвиток, але й соціальний стан, тобто те місце, яке дитина може посісти під час ігор і занять у дитячому колективі, що формується. Оволодіння рухами – це поява в дитини можливості відчувати «м'язову радість», що виникає при оволодінні власним тілом, а нерозвиненість рухової активності, нездатність насолоджуватися й одержувати задоволення від неї може стати психологічним бар'єром в умовах вираження дитячої рухової творчості [48, с. 2].

З розвитком рухової сфери пов'язані особливості життєвого тону дитини, її настрою, а також енергетичне забезпечення всіх систем організму малюка. Ми погоджуємось з думкою І. Аршавського про те, що руховий дефіцит у дітей може призводити до виражених функціональних порушень. Науковцем було відзначено прямий зв'язок між гіпокінезією та зниженням активності багатьох ферментів, що впливають на характер окисних процесів і біохімічних перетворень в організмі, у наслідок чого відбувається зниження загальної стійкості дитячого організму до простудних факторів і хвороботворних мікроорганізмів. Водночас спостерігаються відставання моторики (зниження сили, швидкості, витривалості), затримка розвитку вегетативних функцій, відбувається звуження діапазону функціональних можливостей серцево-судинної системи й органів дихання [3, с. 54].

Таким чином, рухова активність – це біологічна потреба дитини, ступінь задоволення якої багато в чому визначає характер розвитку організму та особистості дитини перших трьох років життя. Ступінь задоволення цієї потреби визначає характер зростання й розвитку дитячого організму, особливості яких ми визначимо в наступному параграфі наукового дослідження.

1.2. Характеристика фізичного розвитку та формування рухової сфери в дітей раннього віку.

Фізичний розвиток людини – це комплекс морфо-функціональних властивостей організму, що визначають масу, щільність, форму тіла, його структурно-механічні якості й рівень вікового біологічного розвитку індивідуума в момент обстеження [42, с. 389].

Фізичний розвиток дитини оцінюється шляхом порівняння даних зросту, маси тіла, окружності грудної клітини з показниками цих же величин за стандартами для дітей відповідної статі й віку. Оцінка фізичного розвитку дитини віком до 3 років проводиться на підставі «Норм зросту», які розроблені ВООЗ в 2006 році і рекомендовані для використання замість нормативів, запропонованих раніше Національним центром статистики охорони здоров'я США та ВООЗ [49, с. 103].

Фізичний розвиток дитини відбувається стрибкоподібно. М. Єфименко на основі спостереження за зростом та розвитком дітей від народження до 3-х років дійшов висновку: перший рік життя характеризується інтенсивним зростанням дитини. Найбільший приріст довжини й маси тіла припадає на перший квартал першого року життя. На 2-му й 3-му році темпи наростання цих показників знижуються. Так, зріст маляти в 1-й рік життя збільшується з 49-50 до 73-75 см, протягом 2-го року – в середньому на 10 см, а протягом 3-го року – лише на 8 см. Змінюються пропорції тіла дитини: відбувається брахікефалізація голови, відносне вкорочення тулуба, подовження кінцівок,

темпи зростання показників довжини ніг переважають над темпам зростання довжини рук. Окружність грудної клітини також змінюється нерівномірно, найшвидше це відбувається в перший рік життя, коли вона збільшується на 12-15 см. Приблизно на стільки ж сантиметрів збільшується окружність грудної клітини за весь інший дошкільний період.

У ранньому віці також змінюється й постава – діти стають стрункішими, у них чіткіше виражена мускулатура, вдосконалюється точність рухів за рахунок розвитку дрібних м'язів кистей і пальців. Поступово відбувається збільшення ваги дитини: на першому році життя вона потроюється (порівняно з вагою при народженні), а після року відзначається досить рівномірне збільшення на кожному році життя по 2-2,5 кг, до 6-7 років відзначається подвоєння ваги однорічної дитини [20, с. 22].

Досліджуючи фізичний розвиток дітей раннього віку, А. Кенеман [21] визначила особливості розвитку кісткової, м'язової, серцево-судинної систем організму. Розглянемо їх.

Кісткова система дітей раннього віку насичена хрящовою тканиною, тому кістки дитини м'які, гнучкі, не мають достатньої міцності, легко піддаються викривленню й набувають неправильної форми під впливом несприятливих зовнішніх факторів (фізичні вправи, що не відповідають функціональним і віковим можливостям дітей, порушення гігієнічних вимог розвитку дитини (невідповідність зросту дитини меблів, одягу, взуття тощо). З дво-трирічного віку починається утворення кісткової тканини з пластичної структури. Процес окостеніння кістяка відбувається поступово протягом усього періоду дитинства.

Формування фізіологічних вигинів хребта в шийному, грудному й поперековому відділах починається на першому році життя й триває протягом усього дошкільного періоду (коли дитина починає тримати голову, лежати на спині, сидіти, ходити). Хребет дітей відрізняється рухливістю, фізіологічні вигини його нестійкі й згладжуються, коли дитина лежить. М'яка маса кістяка легко піддається впливам, що змінюють її форми

(неправильне положення тіла при сидінні, стоянні, лежанні; м'яка неправильна постіль; меблі, що не відповідають зросту й пропорціям тіла дітей). При цьому пози стають звичними, з'являються порушення постави, що негативно позначається на функції кровообігу, дихання, формуванні кісток та внутрішніх органів [21, с. 59].

Інтенсивний розвиток кісткової системи тісно пов'язаний з розвитком мускулатури, сухожиль і зв'язково-суглобного апарата. Відносно висока рухливість суглобів у дітей раннього віку залежить від більшої еластичності їхніх м'язів, сухожиль, зв'язок. М'язова система в дитини раннього віку розвинена ще недостатньо й становить близько 25% ваги тіла, тоді як у дорослого вона дорівнює в середньому 40-43%. У міру розвитку рухів дитини збільшуються маса й скорочувальна здатність м'язової тканини. Збільшення сили м'язів багато в чому визначається поступово зростаючим фізичним навантаженням у процесі занять фізичними вправами.

У дітей раннього віку м'язи-розгиначі розвинені недостатньо й досить слабкі, тому дитина часто приймає неправильні пози – опущена голова, зведені плечі, сутула спина, запалі груди. Сила м'язів кисті рук збільшується у віці 3-4 років з 3,5-4,0 кг. З віком відзначається збільшення тонусу напруження м'язів спини й живота, що є результатом не лише поліпшення регуляторної функції центральної нервової системи, але й позитивного впливу тренування фізичними вправами. У міру того, як поліпшується м'язовий тонус, удосконалюється рефлекторна регуляція розслаблення й напруження окремих груп м'язів, які надають тілу певну позу, у дитини формується постава [21, с. 60].

Протягом дошкільного періоду відбувається перебудова діяльності серцево-судинної й дихальної систем на більш ощадливий та ефективний рівень функціонування, у зв'язку з чим зростають функціональні можливості дітей при виконанні м'язової діяльності. У перші роки життя серцево-судинна система дитини зазнає значних морфологічних та функціональних змін. До 3-4-х років вага серця збільшується з 70,8 до 92,3 грамів, завдяки

чому збільшується сила серцевих скорочень і підвищується його працездатність.

Артеріальний тиск з віком також збільшується: на першому році життя він становить 80-85/55-60 мм рт. ст., у віці 3-7 років коливається: максимально – від 80 до 110 мм рт. ст., мінімально – 50-70 мм рт. ст. Одночасно підвищується адаптаційна здатність до фізичного навантаження: знижується величина показників серцево-судинної системи (пульс, артеріальний тиск, ударний й хвилинний обсяги кровообігу) у відповідь на стандартне м'язове навантаження, коротшає відновлюваний період [21, с. 62].

Відзначається вікова перебудова й характер адаптації функції дихання до м'язових навантажень. Частота дихання з віком зменшується: до кінця першого року життя вона дорівнює 30-35 разів на хвилину, до кінця третього – 25-30. З віком глибина дихання й легенева вентиляція зростає в 2-2,5 рази, споживання кисню – майже вдвічі. Ці дані свідчать про те, що функціональні можливості дітей великі й цілком забезпечують потреби зростання й розвитку [21, с. 63].

Такі фізіологічні зміни організму вимагають розвитку в дитини психофізіологічного механізму управління власним тілом. Теорія фізичного виховання враховує психофізіологічні особливості дітей раннього віку: можливості працездатності організму; інтереси та потреби, що виникають; форми дієвого, наочно-дієвого та наочно-образного мислення; своєрідності провідної діяльності; розвиток основних видів рухів та фізичних якостей.

Під фізичними якостями ми розуміємо такі якості, які характеризують фізичний стан дитини. Це, насамперед, стан його морфо-функціонального розвитку: конституція й фізіологічні функції організму. З поміж фізіологічних функцій людського організму особливо відзначимо рухову функцію, що характеризується здатністю дитини виконувати певне коло рухів і рівень розвитку рухових (фізичних) якостей.

Рух, будучи однією з функцій людського організму, з самого початку

його формування стає основою активної життєдіяльності. З перших тижнів внутрішньоутробного розвитку і протягом усього життя людський організм перебуває в русі. Навіть уві сні відзначаються короточасні скорочення скелетних м'язів і постійна робота мимовільної мускулатури внутрішніх органів. Скорочення скелетних м'язів, що приймають безпосередню участь в організації рухової активності організму, крім цієї своєї функції, беруть участь у процесах теплообміну, забезпечують захист внутрішніх органів від зовнішніх пошкоджень, розвиток нервової системи. Тому від стану мускулатури залежить здоров'я людини з перших днів життя.

До моменту народження м'язова маса новонародженого становить близько 23% від загальної маси тіла. Це в два рази менше, ніж у дорослих. М'язи верхніх кінцівок розвинені краще, ніж м'язи нижніх кінцівок, які збільшують свою масу до підліткового віку більш ніж на 16% по відношенню до загальної маси тіла. Раніше всього дозрівають м'язи, що забезпечують акт ссання, – м'язи язика і губ, і акт дихання – міжреберні м'язи, м'язи спини і діафрагми. Трохи більш повільно відбувається «дорослішання» м'язів верхніх кінцівок, та найсвіжішими закінчують розвиток м'язи ніг. Цим пояснюється послідовність формування рухових навичок. До моменту народження дитина може ефективно і довгостроково смоктати – це необхідно для підтримання її життя. Здатність новонародженої дитини до смоктання страждає лише при захворюваннях, що супроводжуються вираженим порушенням загального стану. Те ж саме можна сказати і про дихальні м'язи: їх ефективність і повноцінність скорочення необхідні для нормальної роботи органів дихання. Порушення функції цих м'язів відбувається тільки в самих важких випадках патології періоду ранньої новонародженості.

До року починається формування дрібної моторики. Це дуже складний процес, який безпосередньо залежить від стану нервової системи дитини. Батьки, починаючи з 8-9 місяців повинні пропонувати дитині ігри, спрямовані на стимуляцію розвитку дрібної моторики. Це можуть бути ігри зі шнурівками, м'ячами, різними за формою і фактурою предметами. Існує

велика різноманітність іграшок, спеціально розроблених для розвитку цієї функції нервової системи. Але дитину може зацікавити й іграшка, зшита мамою з клаптиків матерії, що відрізняються по фактурі, і наповнена горохом або квасолею. Крім того, у корі головного мозку центри, відповідальні за здійснення дрібної моторики, розташовані поруч із центрами мови, що робить розвиток цих двох найважливіших функцій тісно взаємопов'язаними. Так, при порушенні мовного розвитку вприви, спрямовані на стимуляцію дрібної моторики, допомагають поліпшити розвиток мовної функції.

Цей приклад наочно демонструє, наскільки тісно переплетені між собою розвиток нервової та м'язової систем. При порушеннях з боку нервової системи завжди більшою чи меншою мірою страждає рухова функція. І навпаки, при малорухливості дитини, пов'язаної з ожирінням або обмеженням можливостей для активного руху внаслідок надмірної опіки з боку батьків, не може не страждати пізнавальна функція нервової системи, погіршується підтримка м'язів і, як наслідок, знижується їх працездатність.

Стимулюючий вплив на розвиток моторики дитини перших місяців життя чинить все, що викликає інтерес малюка: яскраві, що видають різноманітні звуки іграшки, активні ігри з дорослими, активна життєва позиція батьків, правильний режим дня і повноцінне харчування. Дуже важливо таким чином організувати життєвий простір дитини, щоб у неї була можливість постійно рухатися, не наражаючись на небезпеку.

Щоб навчити малюка говорити, необхідно не лише тренувати його артикуляційний апарат, але і розвивати рухи пальців рук. Дрібна моторика рук безпосередньо впливає на розвиток уваги, уяви, мови, координації, спостережливості і пам'яті дитини.

Розвиток навичок дрібної моторики важливий ще і тому, що все подальше життя малюка потребуватиме від нього використання точних координованих рухів кистей і пальців, які необхідні, щоб одягатися, малювати і писати, а також виконувати безліч різних побутових і навчальних дій.

Розвиток рухів у дитини відбувається в певній послідовності. Спочатку розвиваються статичні пози й тільки після цього – рухи в позі. С. Лайзане відзначає, що до кола рухів дітей раннього віку відносяться: повзання, ходьба, лазіння, кидання, ловіння, катання, біг, стрибки.

Своєчасний і правильний розвиток цих рухів обумовлений розвитком центральної нервової системи й перебуває в прямій залежності від ступеня її дозрівання й функціонального вдосконалення. Нервова система дітей раннього віку відрізняється пластичністю, на основі чого в дитини легко утворюються нові тимчасові зв'язки. Цю властивість необхідно використовувати для формування в ранньому віці різних рухових навичок, а також навичок самообслуговування [12, с. 5].

Для виконання будь-якого руху необхідно проявити фізичні якості, тобто витратити силу, мати певну спритність, швидкість, координацію. Кількість й якість рухів, якими володіє дитина, мають пряму залежність від рівня розвитку фізичних якостей. Тому поряд з формуванням основних рухів у ранньому дитинстві відбувається розвиток і фізичних якостей. Розвиток фізичних якостей має велике прикладне значення у фізичному вихованні дітей [9, с. 211].

Фізичні якості в різні роки життя дитини розвиваються нерівномірно. За даними Е. Вільчковського, динаміка розвитку фізичних якостей у дітей раннього віку виглядають у такий спосіб (таблиця 1.1.), де трикутником позначено прискорений розвиток, квадратом – помірний розвиток; колом – уповільнений розвиток [11, с. 6]:

Таблиця 1.1. Динаміка розвитку фізичних якостей у дітей раннього віку

Фізичні якості	Роки життя			Сенситивні періоди
	1	2	3	
Спритність	Δ	О	О	1
Витривалість	□	□	О	1;2
Динамічна сила	□	□	О	1;2
Статична сила	□	□	□	2
Швидкість	Δ	□	Δ	1;3
Швидкісна сила	О	□	□	2;3

Гнучкість	О	□	Δ	2;3
-----------	---	---	---	-----

Таким чином, сенситивним періодом розвитку фізичних якостей варто вважати 1-3 роки життя дитини. Однак, без навчання і тренування самі собою ніколи не сформуються такі навички і вміння основних рухів, як ходьба, біг, стрибки, кидання, плавання, танцювальні рухи. Знання особливостей морфо-функціонального розвитку дітей раннього віку дозволить більш ефективно використовувати методи та засоби фізичного виховання для вдосконалення організму дитини й підвищення її розумової та фізичної працездатності, рухової активності.

1.3. Завдання, зміст та напрями фізичного виховання дітей раннього віку в закладах дошкільної освіти

Педагогіка раннього дитинства передбачає конкретні завдання й методи всебічного розвитку та виховання дітей. До змісту виховної роботи на цьому віковому етапі дитинства входять наступні розділи: дотримання встановленого для дітей раннього віку режиму дня, тобто правильний розподіл протягом доби й чітка послідовність сну, їжі, активності, з різних видів діяльності; проведення індивідуальних і групових занять, ігор, розваг; створення умов для активної й різноманітної самостійної діяльності дітей [29, с. 57].

Найбільш важливим розділом роботи з дітьми раннього віку є правильна організація фізичного виховання. Загальні завдання фізичного виховання дітей раннього віку такі:

- охорона й зміцнення здоров'я дитини з метою нормального функціонування всіх органів і систем організму;
- забезпечення своєчасного й повноцінного фізичного розвитку;
- формування навичок основних рухів;
- забезпечення бадьорого врівноваженого стану дитини;
- виховання культурно-гігієнічних навичок [52, 53].

Робота з дітьми раннього віку в дошкільному закладі розподіляється на два вікових періоди: друга група раннього віку (діти від 1 до 2 років) та перша молодша група (від 2-х до 3-х років) [38, с. 124]. Відповідно до цієї класичної періодизації можна виділити конкретні завдання фізичного виховання для кожної вікової групи.

Завданнями фізичного виховання дітей від 1 до 2 років є:

- 1) привчати при ходьбі й бігові узгоджувати свої рухи з рухами інших дітей;
- 2) виконувати дії відповідно до показу або словесних вказівок;
- 3) дотримуватись заданого напрямку руху;
- 4) одночасно закінчувати виконувану дію;
- 5) розширювати орієнтування в навколишньому світі речей і явищ;
- 6) виховувати інтерес до навколишньої дійсності, явищ природи;
- 7) формувати уявлення про предмети і явища, про найпростіші зв'язки між ними [14, с. 7].

Завдання фізичного виховання дітей першої молодшої групи Л. Глазиріна систематизує в такий спосіб:

- 1) привчати ходити й бігати з вільними, природними рухами рук;
- 2) правильно координувати роботу рук і ніг під час ходьби й бігу, не човгаючи ногами, не опускаючи голови;
- 3) вчити легко бігати;
- 4) при катанні м'ячів, кульок енергійно відштовхувати їх руками;
- 5) ловити м'яч кистями рук, не притискаючи до грудей;
- 6) розвивати уміння кидати м'яч обома руками;
- 7) розвивати уміння при лазінні чергувати рухи рук і ніг;
- 8) розвивати почуття рівноваги;
- 9) розвивати уміння стрибати, м'яко приземлятись на напівзігнуті ноги;
- 10) вчити відривати ноги від підлоги при підскоках на місці;
- 11) виховувати правильну поставу;
- 12) вчити знаходити своє місце при спільних шикуваннях;

13) виконувати рухи в загальному для всіх темпі;

14) стримувати рухи, чекаючи сигналу [14, с. 8].

Успішне здійснення завдань виховної роботи залежить від педагогічно обґрунтованого вибору її форм і методів, від правильної організації життєдіяльності дітей в закладі дошкільної освіти.

Як зазначає Т. Левченкова, форми організації фізичного виховання – це освітньо-виховний комплекс різноманітної діяльності дітей, основу якої становить рухова активність дитини. Сукупність цих форм створює певний руховий режим, необхідний для повноцінного фізичного розвитку й зміцнення здоров'я дітей. На думку дослідниці, до форм організації фізичного виховання дітей належать:

1) фізкультурні заняття;

2) фізкультурно-оздоровчі заходи (ранкова гімнастика, фізкультхвилинки, загартовувальні процедури в поєднанні з фізичними вправами);

3) повсякденна робота з фізичного виховання дітей (рухливі ігри, прогулянки, індивідуальна робота з окремими дітьми й з невеликими групами, самостійні заняття дітей різними видами фізичних вправ, свята).

Усі ці форми, відповідаючи загальним завданням фізичного виховання й всебічного розвитку дитини, перебувають у взаємозв'язку; кожна з них має свої спеціальні завдання, що визначають її місце в режимі дня дошкільного закладу. Співвідношення форм організації фізичного виховання в різних групах закладу дошкільної освіти визначається освітньо-виховними завданнями з урахуванням вікових та індивідуально-типологічних особливостей дітей, ступенем їх фізичної підготовленості, а також конкретних умов даної групи й усього закладу дошкільної освіти. У групах раннього віку основною формою роботи з дітьми є індивідуальні заняття фізичними вправами (рухливі ігри, гімнастика, масаж) [25, с. 57].

Комплекс засобів фізичної культури утворює руховий режим дошкільного навчального закладу, який передбачає послідовне збільшення

фізичних навантажень протягом дня.

I. Луцик до засобів фізичного виховання дітей відносить:

- 1) гігієнічні фактори (режим занять, відпочинку, харчування й сну, гігієна одягу, взуття, фізкультурного обладнання, інвентаря тощо);
- 2) природні чинники (сонце, повітря, вода), які підсилюють позитивний вплив фізичних вправ на організм і підвищують працездатність людини;
- 3) фізичні вправи, що змінюють фізичний стан організму, сприяють здійсненню завдань морального, розумового, естетичного й трудового виховання, а також розвитку психічних якостей;
- 4) танці (музично-ритмічна діяльність) – впливають на всі системи організму, розвивають фізичні якості (спритність, швидкість та ін.), а також виробляють плавність, невимушеність, виразність рухів;
- 5) масаж (прогладжування, розтирання, розминання, поплескування й ін.), дія якого покращує функціонування шкіри, м'язів, кісткової та дихальної систем, кровообіг, обмін речовин тощо;
- 6) різні види діяльності (праця, малювання, ліплення, гра на музичних інструментах та ін.), компонентом яких є рухи, рухові дії, також впливають на організм людини [27, с. 62].

На думку Н. Попованої, першорядною передумовою формування всебічно розвиненої, здорової дитини є належний рівень рухової активності у процесі всіх форм організації фізичного виховання (фізкультурних занять, ранкової гімнастики, рухливих ігор, днів здоров'я, фізкультурних пауз і фізкультурних хвилин, спортивних свят і розваг тощо). Саме це актуалізує закономірність комплексного застосування фізичних вправ з метою організації належних умов для оптимальної рухової активності дитини, раціональної зміни випадків напруження і розслаблення, фізичного навантаження і відпочинку [39, с. 68].

За даними наукових досліджень Т. Деєвої, недостатнє моторне навантаження (до 50 %), тобто так званий пасивний руховий режим, спричиняє відставання у фізичному розвитку дітей. Для посилення рухової

активності використовують навчально-виховну роботу (заняття, індивідуальну роботу, рухливі ігри, ранкову гімнастику, загартовування та ін.) і самостійну рухову діяльність дітей (розваги, спортивні свята, самостійні рухливі ігри, спортивні вправи), прогулянки та ін. Під час фізкультурних занять, ранкової гімнастики, рухливих ігор корисні дихальні вправи, використання елементів точкового масажу, вдихання фітоароматів, вправи для розслаблення м'язів тіла під спокійну мелодію, вправи для розвитку дрібних м'язів рук, ніг [17, с. 34].

Відповідно до функціональних потреб дитячого організму оптимальні норми рухового режиму в різних організаційних формах (ранкова гімнастика, заняття з фізичної культури, фізкультурні хвилинки, не менше трьох рухливих ігор на день, спортивні вправи тощо) в усіх вікових групах протягом дня становлять: влітку – 18-20 тис. кроків, восени – 15-16,5 тис, взимку – 16,5-18 тис, весною – 16-17,5 тис кроків. Протягом дня у рухливі ігри слід вносити певні зміни й ускладнення. Якщо протягом 2-х – 3-х днів підряд нічого не змінювати у проведенні ігор, рухова активність дітей буде знижена на 18-32 %. Отже, раціональний руховий режим дітей в дошкільному закладі забезпечується комплексом усіх організаційних форм та засобів фізичного виховання [44, с. 34].

Таким чином, багатоманіття засобів фізичного виховання окреслює необхідність знання особливостей кожної дитини, неодмінний моніторинг змін у дитячому організмі, внесення необхідних коректив, що можливе за спільної єдності інтересів і зусиль батьків, вихователів, медичних працівників.

1.4. Особливості розвитку моторики в дітей раннього віку

У процесі фізичного виховання під керівництвом педагога дитина опановує руховими вміннями й навичками відповідно до вимог програми для кожної вікової групи. Саме тому необхідно з'ясувати умови ефективного

використання методів фізичного виховання, які важливо забезпечити вихователю (або інструктору) для підвищення рівня розвитку моторики дітей раннього віку.

Аналіз психологічних досліджень показує, що системний механізм володіння дитиною власним тілом і його рухами в просторі включає певні взаємозв'язки зору, кінестезії й статико-динамічних відчуттів (рівновага, прискорення). Просторово-часові зв'язки, що формуються на базі зорового, слухового, рухового, тактильного аналізаторів, поєднуються в складно розгалужені асоціації, тобто почуттєве знання про простір є одночасно життєвим досвідом орієнтування дитини в просторі навколишнього світу. Істотною рисою системного механізму просторового орієнтування маленької дитини є поступове об'єднання зв'язків другої сигнальної системи із просторовими сигналами. Це явище, у свою чергу, означає початок нового етапу – формування узагальненого знання про просторові ознаки й відносини, переходу до більш досконалих систем управління й регулювання орієнтовних дій, поведінки дитини в просторі навколишнього світу [28, с. 63].

Розглядаючи особливості розвитку просторового орієнтування в дітей раннього віку, Т. Мусейібова виділила два його види: 1) на власному тілі; 2) у навколишньому просторі. Тісний взаємозв'язок цих двох видів орієнтування обумовлений тим, що перший вид орієнтування розвивається раніше іншого, і тим, що орієнтування на власному тілі лежить в основі складного орієнтування людини в навколишньому просторі. Розрізнення дітьми частин свого тіла й визначення парно-протилежних сторін «на собі» є основою для розвитку розуміння дітьми «схеми власного тіла», що є, у свою чергу, почуттєвою основою системи відліку при орієнтуванні в навколишньому просторі [33, с. 36].

О. Долинна наголошує, що в дошкільному закладі навчання дітей раннього віку рухам, формування рухових умінь здійснюється за спеціально розробленими методиками. Вони містять у собі кілька етапів:

– на першому етапі необхідно створити у дітей чіткі уявлення про своє тіло і його симетричність, про просторове розташування його частин; навчити їх практичному орієнтуванню «на собі»;

– на другому етапі – дати дітям уявлення про те, що власне тіло є точкою відліку при орієнтуванні в навколишньому просторі, тобто «від себе»: дітям прищеплюються навички полісенсорного сприйняття предметів, уміння аналізувати інформацію, отриману за допомогою зору, слуху, дотику, поєднувати її в єдиний образ і застосовувати в практичному орієнтуванні;

– третій етап – формування рухової навички та її автоматизація;

– четвертий етап – стабілізація рухової навички, зміцнення динамічного стереотипу, що відповідає основному плану дій [18, с. 15].

З огляду на фізіологічні та психологічні особливості розвитку дітей раннього віку, в роботі з ними необхідно розвивати: чіткість, точність рухів, навички виразного руху; уміння орієнтуватися в просторі; координацію рухів; зорову пам'ять; уміння переходити від помірнього до швидкого або від швидкого до помірнього темпу руху; музично-ритмічні навички; проводити роботу з нормалізації м'язового тону [31, 11].

Враховуючи загальнодидактичні положення, робота з розвитку моторики дітей раннього віку, окрім означених, має відбуватись за такими напрямками:

– розвиток аналізаторів (готовність аналізаторів сприймати ознаки й властивості предметів навколишнього світу);

– розвиток загальних уявлень (нагромадження необхідного запасу предметних і просторових уявлень, оволодіння способами сприйняття);

– розвиток рухів (сформованість правильної пози, ходи, ловіння, стрибка; бігу);

– розвиток навичок мобільності (формування інтересу до даного виду діяльності) [47, с. 86].

Аналіз наукової літератури дозволив виокремити нам ряд психолого-педагогічних умов розвитку моторики в дітей раннього віку. Розглянемо їх.

1. Єдність оздоровчої та виховної роботи (тісний взаємозв'язок фізичного і психічного розвитку). Вирішення оздоровчих завдань – зміцнення здоров'я дітей, сприяння їх фізичного розвитку і загартовування організму припускають систематичний контроль за здоров'ям дітей з боку педагогів і лікарів, проведення постійних медичних оглядів, правильну організацію режиму дня в закладі дошкільної освіти та вдома. Чергування різних видів діяльності, занять і відпочинку сприяє чіткій роботі організму. Режим кожної вікової групи побудований з урахуванням психофізичних особливостей дітей, у ньому регламентований час сну (11-годинний нічний сон і 1,5-2 години вдень), чотириразове харчування, ранкові й вечірні прогулянки (у цілому 3-4 години), вільні ігри дітей (близько 1,5 години), заняття. Загальний вплив фізичних вправ на організм дитини виражається в тому, що вони, як встановлено дослідженнями В. Горіневського, О. Крестовнікова, П. Лесгафта та ін., сприяють підвищенню життєдіяльності всього організму.

Відомо, що фізкультурно-оздоровча діяльність, особливо таі, що проводяться на свіжому повітрі, сприяє покращенню обміну речовин, поліпшує дихання кровообіг, активізує діяльність центрального та периферичного відділів нервової системи, сприятливо впливає на стан кістково-м'язового апарату. Все перераховане покращує загальний стан організму дитини, сприяє підвищенню її розумової та фізичної працездатності, збільшує можливість центральної нервової системи. Ми переконані, що відповідна оптимізація діяльності всього організму і, у першу чергу, ЦНС є необхідною умовою успішного навчання та розумового розвитку дитини.

Розвиток рухової сфери тісно пов'язаний і взаємообумовлений з розвитком мовленнєвої сфери в процесі їх становлення в онтогенезі дитини. [7, с. 7].

2. Врахування індивідуальних особливостей дітей. Кожна дитина індивідуальна, у кожній свої схильності, пізнавальні інтереси, темперамент.

Завдання вихователя, полягає в тому, щоб включити всіх дітей у процес активного й систематичного засвоєння програмового матеріалу. Формування рухових навичок у дітей вимагає врахування індивідуальних типологічних особливостей нервової системи, що впливають на темп їх засвоєння, набуття рухового досвіду, рівня розвитку фізичних якостей і формування рухових навичок. Ці показники дозволяють педагогові здійснювати індивідуальний підхід при виборі методичних прийомів навчання, спрямованих на успішне оволодіння руховими навичками кожною дитиною [22, с. 29].

3. Врахування вікових особливостей і можливостей дітей. Заняття з фізичної культури з дітьми раннього віку передбачають формування таких рухів дітей:

– з дітьми віком від 1 до 2 років – ходьба, повзання (лазіння), кидання, катання, деякі ігрові та загальнорозвивальні вправи, ігри з рухами;

– з дітьми віком від 2-х до 3-х років – ходьба, біг, повзання й лазіння, метання й катання, стрибки, сюжетні рухливі ігри з простими правилами, ігрові та загальнорозвивальні вправи (з предметами й наслідувальні). Для цього створюються умови, під час яких дитина третього року життя вчиться діяти в колективі [24, с. 9].

Варто враховувати психофізіологічні особливості дітей раннього віку: підвищену збудливість, нестійкість емоційного стану, велику рухливість, швидку стомлюваність від одноманітних рухів, нездатність без перерви ходити, бігати, довго чекати сигналу в іграх тощо.

Діти 1-3 років ще не орієнтуються в просторі, вони тільки починають освоювати пересування по прямій лінії й зміну напрямку. Тому різні перешикування, навіть найпростіші, їм поки недоступні. Варто також пам'ятати, що діти раннього віку не здатні сприймати часту зміну рухів, однак і занадто тривале повторення без змін не створює основу для розвитку дитини. Тому принцип індивідуального впливу, заохочення й безпосередньої допомоги залишається основним у роботі з дітьми раннього віку [24, с. 10].

4. Своєчасне формування рухових навичок, самостійності та їх

ускладнення. Систематичне, поступове й доступне підвищення навантаження позитивно впливає на загальний розвиток дитини й сприяє покращенню її рухової підготовленості. Міцність засвоєння вправ і основних рухів залежить від обов'язкового повторення пройденого достатню кількість разів. Щоб дати необхідне навантаження й забезпечити рухову активність всіх дітей, у заняття поступово вводяться поточний і фронтальний методи організації (на початку року діти повзають по одному, дорослий кожному допомагає виконати повзання; поступово вони починають повзати один за одним або всі разом здатні самостійно й одночасно виконавши вправу) [46, с. 59].

Найбільш доцільно будувати заняття з трьох частин: *першої* – вступної (ходьба, що чергується з бігом); *другої* – основної (3-6 загальнорозвивальних вправ з предметами або наслідувальних, які закінчуються підскоками або бігом, вправи повторюються 4-6 разів і проводяться з різних вихідних положень. Для вправ у основних видах рухів підбирається 1-2 (іноді 3) види (крім ходьби й бігу). Після основних видів вправ обов'язково проводиться рухлива гра, в якій беруть активну участь усі діти; *третьої* – заключної (ходьба або спокійна гра). Такий розподіл матеріалу відповідає можливостям дітей раннього віку й забезпечує наростання фізичного навантаження протягом заняття й з наступним зниженням її до кінця [24, с. 10].

5. Створення позитивного емоційного настрою на заняттях у групі.

Психічні процеси діляться на пізнавальні, емоційні й вольові. Емоції впливають на всі компоненти свідомості – на відчуття, сприйняття, уяву, пам'ять, мислення. Основним у розвитку творчого потенціалу дитини є принцип трансформації когнітивного змісту в емоційний. При навчанні велике значення мають емоції, інтерес і свідоме ставлення дітей до своєї діяльності. Інтерес до змісту рухових вправ, що розучуються, або до гри, а також цікава, захоплива для дітей методика викликають емоційний підйом. У зв'язку з цим підвищується увага, підсилюється прагнення виконати завдання, досягти кращої якості рухів. Створення високого емоційного фону

забезпечується шляхом попередження перевтоми дітей, використанням на заняттях цікавого матеріалу, що не тільки розважає дітей, але й надає їм можливість відпочити, замислитися, виявити ініціативу, знайти нетрадиційні способи виконання рухових дій [22, с. 29].

6. Формування психологічної готовності дітей до виконання вимоги дорослого. Діти віком від 1 до 3 років прагнуть бути поблизу дорослих, прислухаються до їх лагідної мови, із задоволенням виконують посильні завдання й доручення. Щоб викликати активність, ініціативність, самостійність пізнавального суб'єкта, необхідно створити для нього новий психологічний простір – тепла і захищеності, уваги і довіри, радісного сприйняття навколишнього світу [22, с. 304].

У сприятливих умовах зовнішнього середовища утворення умовних рефлексів протікає природно, закономірно. Л. Виготський відзначав, що утворення нових часових зв'язків відбувається ефективно, коли кора великих півкуль мозку вільна від сторонніх подразників ззовні, тобто в цьому випадку коли ніщо не відволікає увагу дитини під час навчання (несподівана поява кого-небудь у кімнаті, стукіт, спів за стіною, невдале розташування дітей обличчям до об'єкта, часті зауваження вихователя окремим дітям, що порушують цілісність його пояснення тощо) [13, с. 213].

Отже, лише в умовах, що забезпечують зосередженість уваги й сприйняття дітей, навчання дає найбільш ефективні результати. Саме вихователь створює атмосферу довіри, ініціативи, розкутості відносин, психологічного комфорту, що стимулює внутрішні сили дітей і спонукує кожну дитину займатися по мірі своїх сил і можливостей.

7. Організація та дотримання гігієнічних вимог фізичного виховання, забезпечення необхідним обладнанням. Важливу роль у формуванні рухів у дітей раннього віку відіграє організація спеціальних умов активності, проведення рухливих ігор, гімнастичних вправ. Автоматизація ходьби й координація рухів рук і ніг визначаються спеціальними умовами, які створюються дорослими: меблі, посібники розставляються вздовж стін

так, щоб середина групової кімнати була вільною, при цьому килими, доріжки повинні бути прибрані. З метою запобігання травм ряд предметів і місць групового приміщення (батареї, шафи з посудом, туалети тощо) повинні бути недоступні дітям. Поряд із забезпеченням вільного простору необхідно мати спеціальне обладнання для формування в дітей різних видів рухової активності (гірку із драбинкою, майданчиком і спуском. Крім того, у групах повинні бути столики зі стільчиками, що відповідають зросту дитини; диванчики, предмети для формування рухів (ящики, колода для перелізання, влізання тощо.). Для розвитку координації рухів ніг і рук необхідно мати набір іграшок, які діти могли б переносити в руках (великі м'які іграшкові тварини, ляльки, м'ячі, кошики, відерця, мішечки тощо.), возити за мотузку (машини, коляски тощо.) возити, підштовхуючи вперед (каталки, великі іграшки на колесах тощо.) [18, с. 16].

8. Забезпечення навантаження на основні групи м'язів (плечового пояса, спини, живота, ніг). Вихователь використовує всі можливості, щоб заняття приносили максимальну користь. Висока ефективність фізичного навантаження досягається при правильному чергуванні рухів і відпочинку, що може бути активним і пасивним. Під час активного відпочинку в роботу включаються м'язи, що не були задіяні в попередній вправі, тобто відбувається зміна м'язового навантаження (один рух слідує за іншим). Наприклад, в основній частині заняття після ходьби гімнастичною лавою або метання проводиться рухлива гра з бігом тощо. Активний відпочинок збільшує корисний час заняття (моторну щільність), скорочуючи паузи між окремими видами рухів [30, с. 20].

9. Використання різноманітних ігор, які забезпечують перехід реальних дій у внутрішній план (співпереживання, співчуття, радість успіху тощо.). Обов'язковою формою роботи з дітьми раннього віку є проведення рухливих ігор, що мають велику педагогічну цінність. Емоції здивування, радості, пережиті дітьми під час рухливих ігор, сприяють кращому засвоєнню рухів. Так, в іграх у хованки діти, відшукуючи заховані

іграшки, виконують найрізноманітніші рухи: встають на носочки, щоб заглянути на полицку, підвішену до стіни, нагинаються й дивляться під меблі тощо. У процесі організації рухливих ігор не слід зобов'язувати дітей ходити парами або колонною. Рівень розвитку довільних рухів у них ще низький, і вони не можуть рухатися організовано, наприклад, взявшись за руки, йти в одному напрямку [19, с. 10].

Значну цінність для фізичного розвитку дітей мають рухливі ігри з музичним супроводом: притопування, присідання, хороводи, кружляння в такт музиці сприяють вихованню почуття ритму, гармонії й координації рухів.

10. Організація взаємодопомоги. Відомо, що в співробітництві дитина проявляє себе краще ніж у самотійній роботі. Більша або менша можливість переходу дитини від того, що вона вміє робити самотійно, до того, що вона вміє робити в співробітництві – саме це характеризує динаміку розвитку та успішність фізичного розвитку дитини.

Для занять доцільно об'єднувати дітей по 10-12 осіб (дві підгрупи). Підгрупи комплектуються з тільки прийнятих дітей і переведених із групи раннього віку. Виходячи з конкретних умов, у підгрупи можна поєднувати не тільки за віковим принципом, але й з огляду на підготовчий і руховий досвід кожної дитини. Це створює сприятливі умови для виховної роботи: малята наслідують старших, у свою чергу старші діти допомагають молодшим пройти по похилій дошці або гімнастичній лаві, знайти своє місце в рухливій грі тощо. Діти зі низьким фізичним розвитком, руховою підготовленістю, як правило, боязкі, пасивні й виконують вправи в'яло. Не можна залишати без уваги малорухливих, слабких, сором'язливих дітей, а також дітей, що відстають у фізичному розвитку – їм найбільше потрібна допомога. На початку року новачки, не впевнені у своїх силах, часто відмовляються виконати дію, але при цьому проявляють інтерес і допитливість. Як правило, такі діти швидко переходять до активної діяльності при повторенні знайомих їм вправ, ігор, особливо якщо дорослий постійно звертається до дитини,

заохочує й допомагає їй [50, с. 87].

11. Спільна діяльність вихователя з дітьми. Варто пам'ятати, що на заняттях з дітьми до 3 років немає прямого навчання. Дитина засвоює рух у результаті багаторазового повторення на основі наслідування й безпосередніх рухових відчуттів при його виконанні. Показ і пояснення відбуваються одночасно з виконанням вправ. Вихователь робить вправи разом з дітьми від початку до кінця. Педагог стежить за тим, щоб кожна дитина, засвоюючи необхідні рухи, могла задовольняти властиву їй рухову потребу.

Моторна щільність (час, який використовується для безпосереднього виконання рухів дітьми на заняттях) занять дітей другого року життя перебуває в межах 40-70% усього часу заняття, для дітей третього року життя – 50-80%. Загальна щільність (час, відведений для виконання рухів, шиків, показу й пояснень вихователя) заняття вище, але навіть при вмілій організації й педагогічній майстерності вихователя для дітей другого року життя вона не перевищує 80% загального часу заняття, а для дітей третього року життя складає 80-100%. Облік рухової активності показує, що на початку року протягом 10-хвилинного заняття в дітей другого року життя фіксується (за допомогою крокоміра) 50-180 рухів, а під кінець року – 300-500; у дітей третього року в середньому складає 1300-1400 [24, с. 45].

Розвиток моторики в ранньому віці є важливим завданням для розвитку дитини в цілому. Будь-який малюк, обмежений у пересуванні в просторі, відстає в розвитку пізнавальної діяльності. Його дослідження навколишнього світу в цьому випадку вичерпуються дуже невеликим простором, розташованим поблизу нього. Усі діти хочуть рухатися, досліджувати навколишній світ, взаємодіяти з людьми й іграшками. Надання дитині продуманої підтримки дає їй можливість робити те, що вона хоче, але не може без сторонньої допомоги із-за своїх фізичних проблем. Якщо дитина не отримує підтримку в розвитку, то це веде до відставання дітей в моторному розвитку. Несформованість великої (загальної) моторики (рухи руками,

ногами, тулубом тощо) виявляється у вигляді поганої координації частин тіла при виконанні складних рухів, їх недостатній точності і спритності (незграбності), у виражених утрудненнях при виконанні фізичних вправ після показу або за словесною інструкцією.

Ученими відмічено, що якщо дитина поставлена в умови хронічної гіпокінезії (обмеження довільних рухів, мала рухливість), то у неї розвиваються своєрідні компенсаторні рухові дії: розгойдування тіла з одного боку в інший, розгляд своїх рук, нав'язливі рухи руками, смоктання пальців тощо. Перетворюючись на автоматичні, ці дії в якійсь мірі задовольняють необхідну потребу дитини в рухах. Такі компенсаторні дії, перетворюючись на шкідливі звички, перешкоджають розвитку в дитини необхідних рухових актів і можуть бути усунені лише тривалими систематичними заняттями.

Недоліки в розвитку лицьової і мовної моторики виявляються в невиразності міміки, в утрудненнях або повній неможливості вимови деяких приголосних звуків, в загальній нечіткості, невиразності, змазаності мови.

Чим раніше почата з дитиною робота з формування у неї рухової сфери, тим менше вірогідність виникнення відхилень у її моториці, й тим більше позитивно позначиться вплив рухових функцій на її психофізичний розвиток. Навички великої моторики – це фундамент, база для формування тонких рухів рук.

Розвиток головного мозку в дитини безпосередньо пов'язаний із розвитком дрібної моторики руки. Про позитивні властивості дрібної моторики знали ще наші мудрі предки. З покоління в покоління передаються забавні народні потішки: «Ладусі-ладусі», «Сорока-ворона» та інші пальчикові ігри.

Загальновідомо, що дрібна моторика рук тісно взаємодіє з такими вищими властивостями свідомості, як мислення, сприймання, увага, координація, уява, спостережливість, зорова і рухова пам'ять, мова та ін. Саме тому розвивати навички дрібної моторики дуже важливо ще і тому, що практично все подальше життя дитина намагається використовувати точні,

координовані рухи кистей і пальців, які потрібні, щоб їсти, одягатися, писати, малювати, а також виконувати багато різноманітних побутових і навчальних дій, тобто вони дозволяють набути соціальний досвід людства.

Тому розпочинати роботу з розвитку дрібної моторики варто вже з раннього дитинства. Навіть дітям немовлячого віку рекомендується здійснювати масаж пальчиків (пальчикова гімнастика), активізуючи тим самим на життєдіяльні точки, пов'язані з корою головного мозку, робити масаж кистей рук, давати перебирати їй великі, а потім дрібніші предмети – гудзики, намистини, крупи. Не потрібно забувати і про розвиток елементарних навичок самообслуговування: застібати і розстібати гудзики, зав'язувати шнурки тощо. Хорошим помічником у розвитку дрібної моторики стануть різні розвиваючі іграшки та ігри (пазли, картинки-вкладиші тощо), а також малювання і ліплення.

Висновки до першого розділу

Отже, аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури дозволив нам зробити такі висновки:

1. Ранній вік – це період швидкого розвитку всіх властивих людині психофізіологічних процесів. Вчасно розпочате й правильно здійснюване виховання дітей раннього віку є важливою умовою їхнього повноцінного морального, інтелектуального та фізичного розвитку. Науковцями доведено, що в ранньому віці рух є біологічною потребою дитини. Рівень задоволення цієї потреби багато в чому визначає характер зростання й розвитку дитячого організму. Так, рівень обмінних процесів і енергія формування органів і систем у період від 1 до 3-х років прямо залежить від обсягу й інтенсивності рухової активності, водночас у перші три роки прослідковується позитивний вплив і тісний взаємозв'язок активного фізичного розвитку на психічні та розумові якості дитини як майбутньої особистості.

2. Раннє дитинство характеризується наступними особливостями: 1) інтенсивністю фізичного і психічного розвитку. За перший рік життя дитина потроює свою вагу, виростає на 25 см. За другий рік ріст збільшується на 11 см, вага на 2,5-3 кг. На третьому році життя ріст збільшується на 8 см, вага на 1,5-2 кг. З 11-12 місяців дитина починає самостійно ходити; 2) підвищена вразливість організму дитини, недостатня морфологічна і функціональна зрілість органів і систем. Як наслідок, швидкий темп розвитку здійснюється на несприятливому фоні – при незрілості організму, що підвищує його вразливість. Діти у значній мірі, ніж старші, хворіють через недосконалість діяльності внутрішніх органів. Крім того, вони швидко втомлюються, важко переключаються з однієї діяльності на іншу, відрізняються підвищеною збудливістю; 3) взаємозв'язок фізичного та психічного розвитку. Ця загальна закономірність притаманна будь-якому віку, але у ранньому дитинстві вона проявляється особливо яскраво, тому що в цей період відбувається становлення всіх функцій організму. Розумовий та моральний розвиток дітей

у перші роки більше, ніж коли-небудь у подальшому, залежить від їх фізичного стану та настрою. Недостатня врівноваженість нервових процесів буває причиною капризування, конфліктів між дітьми; 4) на фоні загального швидкого темпу розвитку дітей у ранньому віці спостерігаються значні індивідуальні розбіжності. Це характерно як для фізичних, так і для нервово-психічних процесів. Тому необхідно вести контроль за фізичним та нервово-психічним розвитком дітей раннього віку; 5) сенсомоторна потреба дітей проявляється уже в перші 3 місяці життя. Рухова активність сприяє швидкому фізичному і розумовому розвитку дітей. Недостатність рухів (гіподинамія) призводять до різкого відставання у психічному розвитку; 6) на основі сенсомоторної потреби формується потреба у спілкуванні з дорослими, яка визначає активну поведінку особистості, яка розвивається.

3. Ефективність фізичного виховання та розвитку рухової сфери дітей раннього віку визначають певні умови: 1) єдність оздоровчої та виховної роботи (тісний взаємозв'язок фізичного і психічного розвитку); 2) індивідуальний підхід до дитини; 3) врахування вікових особливостей і можливостей дітей; 4) своєчасне формування навичок самостійності та їх ускладнення; 5) формування психологічної готовності дітей до виконання вимоги дорослого; 6) створення позитивного емоційного настрою на заняттях у групі; 7) організація та дотримання гігієнічних вимог фізичного виховання, забезпечення необхідним обладнанням; 8) забезпечення навантаження на основні групи м'язів (плечового пояса, спини, живота, ніг); 9) використання ігрової діяльності, що забезпечує перехід реальних дій у внутрішній план; 10) організація взаємодопомоги; 11) спільна діяльність вихователя з дітьми.

Таким чином, у даному розділі ми здійснили теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми розвитку моторики дітей раннього віку, охарактеризували особливості фізичного розвитку та рухової сфери дітей раннього віку; визначили педагогічні умови розвитку моторики в дітей раннього віку в закладі дошкільної освіти.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ МОТОРИКИ В ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

2.1. Визначення рівня сформованості моторики в дітей раннього віку

Наше дослідження проводилося на базі закладу дошкільної освіти «Фіалка» №9 м. Ромни у двох групах дітей раннього віку. Загальна кількість дітей – 43 особи. Склад контрольної групи (КГ) – 22 дитини, а експериментальної (ЕГ) – 21 дитина. Список дітей див. додаток А.

Для об'єктивного аналізу рівня психомоторного розвитку були розроблені критерії, показники та рівні сформованості моторної сфери дітей раннього віку і занесені до таблиці 2.1.

Наразі теорія та методика фізичного виховання дітей дошкільного віку володіє цілим арсеналом діагностичних методик, спрямованих на визначення фізичного розвитку дітей. Так, наприклад, існують спеціальні шкали, що встановлюють соціальну зрілість дітей, здатність їх до самостійного задоволення найпростіших потреб, уміння адаптуватися до різноманітних умов навколишнього середовища.

Для діагностики моторного розвитку ми використали руховий тест М. Озерецького оцінки моторики шкала-тестова батарея дослідження рівня розвитку рухових вмінь, окремих компонентів моторики у дітей [51, с. 85-86]. Склад і спрямованість тестів з окремих компонентів розвитку рухової сфери наступні:

1. Статична координація (здатність стояти із закритими очима протягом 15 с; по черзі на правій і лівій ногах; навшпиньки, на носках, з різними різних положеннями тулуба).

2. Динамічна координація рухів (пересування стрибками на правій і лівій ногах; вирізання кола з паперу (час обмежений: 1 хв. для правої руки та

1, 5 для лівої); креслення ліній; стрибки з місця у висоту).

3. Швидкість рухів (укладання 20 монет по одній копійці в коробку (час 15 с); малювання вертикальних ліній; розкладання сірників; нанесення крапок на папір).

4. Сила рухів (згинання, розпрямлення різних предметів).

5. Супроводжуючі рухи – піднімання брів; рухи кистями рук.

Таблиця 2.1.

Критерії, показники та рівні сформованості моторної сфери в дітей раннього віку

Критерії	Показники		
	Рівні		
	Високий	Середній	Низький
Рухова організація	Самостійне й правильне виконання рухової композиції від початку до кінця. Дитина запам'ятовує композицію з трьох-п'яти вправ.	Виконання вправи з деякими підказками, або погрішностями. Запам'ятовує рухи після показу від 6-10 разів.	Дитина не здатна виконати вправи без наслідування педагога. Часто відмовляється брати участь у руховій діяльності.
Почуття ритму	Уміння підкоряти рухи темпу, ритму, динаміці.	Уміння підкоряти рухи темпу. Виконання завдання із зупинками більше двох разів, без зміни ритмічного малюнка.	Робить прискорення рухів; перехід від одного руху до наступного без чіткої закінченості попереднього.

Виразність рухів	Правильно передає виразність рухів відповідно до музичного образу; демонструє емоційну реакцію, що проявляється в міміці, пантоміміці; виконує завдання на сприйняття й відтворення ритму точно, упевнено, без помилок.	Передає образ частково, рухи не виразні, міміка бідна, емоційні реакції не завжди яскраві.	Виконує рухи коли є настрої. Рухові завдання виконує у вигляді хаотичних рухів без ритмічного малюнка з прискоренням або сповільненням.
-------------------------	---	--	---

Констатувальний експеримент проводився комплексно й включав три серії:

1 серія була спрямована на виявлення рівня розвитку рухової організації дітей (особливості розвитку статичної й динамічної координації; моторної організації рук; швидкості, одночасності виконання завдань).

2 серія була спрямована на виявлення рівня розвитку почуття ритму (у шумовому й музичному варіантах).

3 серія була спрямована на виявлення рівня розвитку виразності рухів (якість сприйняття, стійкість уваги, якість запам'ятовування рухів, бажання діяти, емоційність, оперативність керування рухами).

При побудові експериментального дослідження враховувалося, що рухова система дитини тісно пов'язана з її психічним розвитком. Тому, крім безпосереднього вивчення базових компонентів рухової сфери, досліджувалися якість сприйняття, стійкість уваги, емоційний стан, темп рухів у сполученні з ритмом тощо. Оскільки досліджувані нами параметри виступають у функціональній єдності, ми фіксували їх як компоненти єдиної системи взаємозалежних процесів.

Якісний аналіз психомоторного розвитку дітей третього року життя, здійснювався у результаті спостереження в ситуації нерегламентованої (вільна діяльність) і регламентованої діяльності на заняттях з фізичного виховання та під час самостійної діяльності дітей. Критерієм розподілу оцінки стала кількість балів, привласнених випробуваному за виконання кожного із завдань трьох серій, що дозволило диференціювати ступінь виразності порушення досліджуваних компонентів і виокремити три рівні їх сформованості: високий, середній, низький.

Розглянемо результати констатувального експерименту за трьома серіями.

Вивчення рухової організації. Під час вивчення рівня розвитку рухової організації ми виходили з того, що руховий аналізатор є сполучною ланкою в міжаналізаторних відносинах і розглядається як механізм сенсомоторної інтеграції.

У процесі дослідження рухової організації дітей були виявлені ускладнення при утриманні рівноваги: виникала велика напруга й погойдування тулуба, балансування руками, сходження з місця. Складності втримання статичної координації у 12 дітей (60%) експериментальної групи, у 14 дітей (64 %) контрольної групи, пояснюються недосконалістю роботи тону мускулатури тіла, довільної моторики – рухів, пов'язаних із прийняттям і втриманням пози. Підвищена скрутність, порушення порядку рухів та їх кількості призводить до нечіткості рухових актів у 7 дітей (30%) ЕГ, та у 4 дітей (21%) КГ.

Визначаючи складність відносин між рівнями організації рухів, відсутність чітких меж їх дії, можна говорити про те, що особливості психомоторики дітей третього року життя обумовлені як недостатністю роботи окремих рівнів організації рухів, так і несформованістю їх узгодженої діяльності.

За станом рухової організації були виділені три рівні. Результати ми занесли до таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Рівень розвитку в дітей третього року життя рухової організації (у %)

Групи	Рівні рухової організації					
	високий		середній		низький	
Експериментальна	2	10%	12	60%	7	30%
Контрольна	4	15%	14	64%	4	21%

- Високий рівень розвитку рухової організації мають 2 дитини (10 %) ЕГ та 4 дитини (15%) КГ. У цих дітей рухи сформовані в достатньому обсязі й відповідають віковій нормі моторного розвитку даного віку. Завдання виконувалися досить рівно, без зниження темпу до кінця завдання. В одиничних випадках зустрічалися легкі погрішності.

- Середній рівень розвитку рухової організації мають 12 дітей (60%) ЕГ та 14 дітей (64%) КГ. У дітей даної підгрупи виявлені не грубі порушення динамічної й статичної координації. Виконання рухів проходило в повільному темпі, без порушень інструкцій.

- Низький рівень розвитку рухової організації мають 7 дітей (30%) ЕГ та 4 дитини (21%) КГ. Рухи були хаотичними, відзначалися порушення динамічної й статичної координації.

Вивчення розвитку почуття ритму здійснювалося в процесі відтворення найпростіших ритмічних малюнків, заснованих на рівномірному повторі. Нас цікавив рівень сформованості вміння передавати ритм у двох варіантах, почутий у шумовому виконанні (перший варіант) і виявляти ритмічну структуру в музичному творі (другий варіант). У першому варіанті дитина слідом за дорослим передавала ударами заданий ритмічний малюнок, у другому – передавала ритм прослуханого музичного твору.

При дослідженні розвитку почуття ритму в дітей третього року життя ритм повторності виявився найбільш доступним для 14 дітей (65%) ЕГ та 14 дітей (65%) КГ. Однак ритм ударів могли відтворити не всі досліджувані,

тільки 2 дітей (8%) ЕГ та 2 дітей (10%) КГ виконали завдання. Деякі діти – 12 дітей (57%) ЕГ та 12 дітей (55%) КГ, правильно відбиваючи музичний твір, змінювали задану швидкість проходження звуків, найчастіше вбік ущільнення повторюваних ударів, тобто прискорювали їх. Результати проведеного дослідження ми занесли в таблицю 2.3.

Таблиця 2.3.

Рівень розвитку в дітей третього року життя почуття ритму (у %)

Групи	Рівні розвитку почуття ритму					
	високий		середній		низький	
Експериментальна	2	8%	12	57%	7	35%
Контрольна	2	10%	12	55%	8	35%

- Високий рівень розвитку почуття ритму мають 2 дитини (8%) ЕГ та 2 дитини (10%) КГ. У дітей даної підгрупи в достатньому ступені сформовані навички сприйняття й відтворення ритму (звукової координації). Завдання виконувалися точно, упевнено, без помилок.

- Середній рівень розвитку почуття ритму має 12 дітей (57%) ЕГ та 12 дітей (55%) КГ. У дітей даної підгрупи виникали ускладнення у швидкості виконання завдань. Допускали до двох помилок при виконанні завдань, але без зміни ритмічного малюнка.

- Низький рівень розвитку почуття ритму мають 7 дітей (35 %) ЕГ та 8 дітей (35%) КГ. У дітей даної підгрупи відтворення навіть рівномірного звукового повтору виявилось недоступним. Їхні дії під час виконання завдань відрізнялися крайньою хаотичністю, квапливістю, багато дітей починали плескати в долоні, не дослухавши завдання експериментатора до кінця. Результати підтверджують, що завдання на відтворення ритму, тобто на виявлення звукової координації виявилися для дітей найбільш складними.

Вивчення розвитку виразності рухів. Дослідження розвитку виразності рухів включало 6 компонентів:

1. Якість сприйняття (слухове, зорове, що базується на руховому

відчутті) – здатність розрізняти й передавати в русі характерні риси музичного образу твору, що виконується.

2. Стійкість уваги – здатність не відволікатися від музики й процесу руху.

3. Якість запам'ятовування послідовності рухів – здатність запам'ятовувати музику й рухи. У даному виді діяльності проявляються різноманітні види пам'яті – музична, рухова, зорова.

4. Емоційність – виразність міміки й пантоміміки, уміння передавати в позі, жестах різноманітну гаму почуттів, виходячи з музики.

5. Бажання діяти – ознаки, що проявляються в поведінці дитини на заняттях. Оцінювався стан дитини в цю хвилину – по типовості або нетиповості в її поведінці.

6. Оперативність управління рухами – планування й організація руху, що проявляється у швидкості рухової реакції на зміну звукового сигналу.

Результати дослідження виразності рухів дітей третього року життя виявили нерівномірність розвитку досліджуваних компонентів. Показники таких компонентів, як стійкість уваги, оперативність керування рухами й емоційність говорять про їх недостатню сформованість. При виконанні завдань, спрямованих на вивчення якості сприйняття рухів, тільки 1 дитина (5 %) ЕГ та 2 дитини (8%) КГ передали точність рухів. Характеризуючи якість запам'ятовування послідовності рухів 8 дошкільників (40%) ЕГ та 8 дошкільників (38%) КГ можна відзначити, що вони запам'ятали рухи із трьох-п'яти виконань за показом педагога. У 12 дітей (55 %) ЕГ та 12 дітей (54%) КГ рухи не збігалися з темпом, ритмом, а також з початком і кінцем твору; діти не могли запам'ятати рух після восьми повторень.

Оцінюючи емоційність можна відзначити, що 9 дітей (45%) ЕГ та 10 дітей (46%) КГ виконували рухи з посмішкою, радісно, після виконання вправи чекали від педагога оцінки, а 12 дітей (55%) ЕГ та 12 дітей (54%) КГ виконували рух обмежений час, за настроєм. Більшість дітей – 11 ЕГ та 13 дітей КГ намагалися наблизитися до вихователя, чекали його похвали і

вказівок, а 10 малят ЕГ та 9 дітей КГ намагалися встати якнайдалі, ховалися за спину дітей, що стояли попереду, не проявляли інтересу до заняття. Результати проведеного дослідження ми занесли в таблицю 2.4.

Таблиця 2.4.

Рівень розвитку в дітей третього року життя виразності рухів (у %)

Групи	Рівні розвитку виразності рухів					
	високий		середній		низький	
Експериментальна	1	5%	8	40%	12	55%
Контрольна	2	8%	8	38%	12	54%

- Високий рівень розвитку виразності рухів має 1 дитина (5%) ЕГ та 2 дітей (8%) КГ. У дітей даної підгрупи відзначається відносна стійкість уваги, гарне запам'ятовування послідовності рухів, гарне почуття ритму. Вони емоційно сприйнятливі, активні.

- Середній рівень розвитку виразності рухів мають 8 дітей (40%) ЕГ та 8 дітей (38%) КГ. У дітей даної підгрупи відзначається недостатня стійкість уваги, при відтворенні послідовності рухів відзначаються неточності, гарне почуття темпу, однак у ритмічних завданнях допускаються погрішності. Відзначається наявність неадекватних емоційних реакцій, менша ініціативність, скутість. Міміка бідна, рухи не виразні.

- Низький рівень розвитку виразності рухів мають 12 дітей третього року життя (55%) ЕГ та 12 дітей (54%) КГ. У дітей даної підгрупи виникають ускладнення у виконанні завдань, розуміння міміки, пантоміміки. Їм властиві необдумані дії, нерозвиненість самовладання, безпосередні реакції на зовнішні враження.

У процесі констатувального експерименту було встановлено, що рівень розвитку моторики в дітей третього року життя є недостатнім.

Виявлена специфіка моторного розвитку дозволила диференційовано підійти до контингенту дітей третього року життя і умовно виділити 3 групи досліджуваних за рівнем розвитку моторики.

У 1 групи (високий рівень розвитку моторики) були виділені досліджувані в кількості 2 дітей (8 %) ЕГ та 3 дітей (14%) КГ. Для дітей даної групи була характерна гарна організація рухів на різних рівнях, не виникало труднощів контролю й регуляції рухового акту. Вони зберігали відносну точність при виконанні ритмічних завдань у швидкому темпі, не відчували труднощів у переключенні рухів. Характерним для дітей першої групи було яскраве емоційне реагування, активність, бажання успішно виконати завдання.

До 2 групи (середній рівень розвитку моторики) були віднесені досліджувані в кількості 11 дітей (52%) ЕГ та 11 дітей (50%) КГ. Діти впоралися із завданнями, але не у всіх серіях. У дітей даної групи відзначалася недостатність статичної рівноваги, слабкість довільної уваги, що вплинуло на одночасність і виразність рухів. Відзначалася складність у відтворенні ритму. Характерним для дітей даної групи був емоційний підйом, що не дозволяв сконцентрувати увагу і вчасно почути перехід на іншу ритмічну фігуру, продовжуючи в темпі рівну пульсацію коротких звуків. Реакція на помилки була різною.

До 3 групи (низький рівень розвитку моторики) були виділені випробовувані в кількості 8 дітей (40%) ЕГ та 8 дітей (36%) КГ. Діти не могли виконати завдання вікової норми. Для дітей даної групи було характерним недосконалість організацій рухів на різних рівнях, труднощах контролю й регуляції рухового акту. Відзначалося бажання виконати завдання до кінця, суперництво. Значні труднощі діти відчували під час дотримання темпу, вичленовуванні ритмічного малюнка. Дії їх під час виконання відрізнялися хаотичністю, поспішністю. Дітям властива емоційна незрілість, крайній характер прояву радості й прикрості.

Загальний рівень розвитку моторики у дітей третього року життя після проведення констатувального експерименту відображено на рис. 2.1.

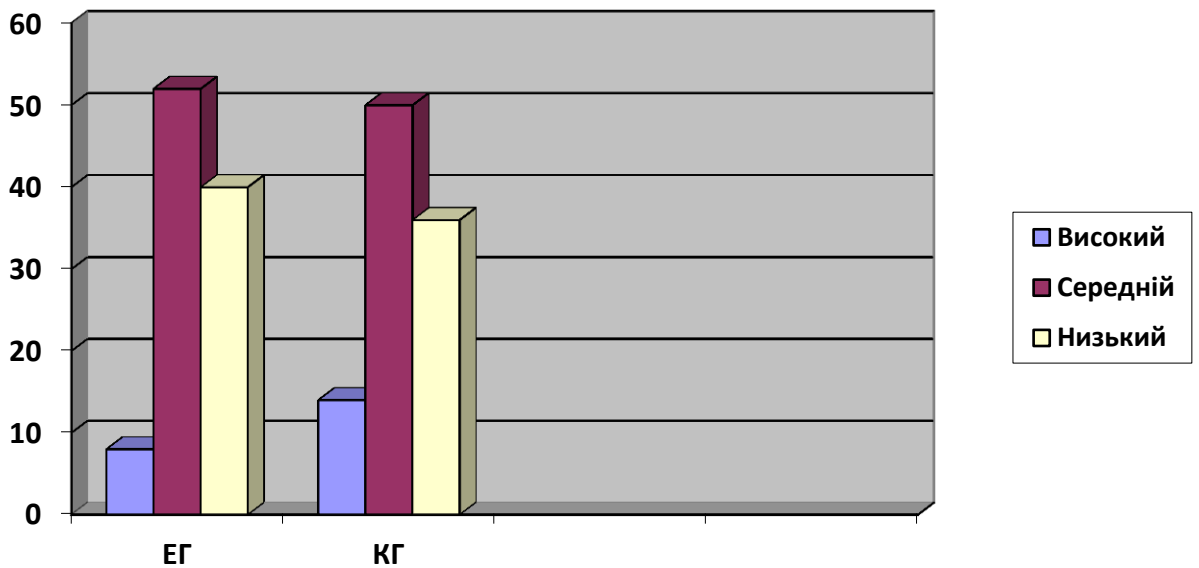

Рис. 2.1 Рівень сформованості моторики в дітей третього року життя на констатувальному етапі дослідження

Аналіз результатів розвитку моторики в дітей раннього віку дозволив зробити наступні висновки:

1. Розвиток виразності рухів дітей характеризується індивідуальними розходженнями з кожного досліджуваного параметру. Однак, незважаючи на великі розбіжності даних, простежуються загальні тенденції для всіх дітей, що полягають у наступному: почуття ритму в дітей розвинене слабо.

2. Аналіз результатів дослідження розвитку моторики в дітей третього року життя дозволив розділити випробуваних на три групи (1 – високий рівень, 2 – середній рівень, 3 – низький рівень). Найменшим у кількісному співвідношенні представлений високий розвиток моторної сфери, найбільшим – низький.

Характерним для більшої половини дітей є труднощі організації рухів на різних рівнях, контролю й регуляції рухового акту; саморегуляції. Також значна частина дітей відзначається відсутністю позитивних емоцій при виконанні рухових дій. Рухи дітей третього року життя характеризуються недостатньою чіткістю й організованістю. Виявлено порушення координації, швидка стомлюваність, виснажливість рухів, недостатня сформованість емоційних реакцій.

2.2. Система роботи з реалізації педагогічних умов розвитку моторики в дітей третього року життя

Метою формування моторної сфери дітей раннього віку є формування життєво важливих рухів (ходьба, біг, стрибки, лазіння тощо), розвиток рухових реакцій, уміння орієнтування в просторі (оптико-моторні здібності); формування координаційних здібностей (розвиток точності й рівноваги); розвиток фізичних якостей (швидкості, сили й гнучкості).

Відповідно до уявлень про психологічну структуру рухової діяльності, дана навичка формується в тісній залежності від наступних факторів:

- зорового сприйняття;
- фізичної активності;
- зорово-моторної координації.

Для розвитку моторики дітей раннього віку ми розробили програму «Малючок-здоров'ячок», спрямовану на формування моторних навичок дітей третього року життя.

Завдання програми:

1. Розвиток фізичної активності, м'язового тону, координації рухів, ручної вмілості, спритності й уваги, просторового орієнтування.
2. Розвиток зорової й слухової уваги й сприйняття, сенсорно-моторної організації тіла, орієнтування в просторі, дрібної моторної організації рук, точної координації пальців рук.
3. Розвиток емоційно-вольової регуляції, нормалізація м'язового тону, координація загальних моторних функцій.

Розроблена нами програма складається з двох блоків:

- I. Загальної фізичної підготовки (ЗФП).
- II. Розвитку дрібної моторики.

Програмний зміст першого блоку об'єднаний у цілісну систему фізичної підготовки й спрямований на вирішення наступних завдань:

- зміцнення здоров'я дітей;
- формування життєво важливих рухів;
- розвиток уміння орієнтуватися в просторі;
- контроль навантаження на різні групи м'язів;
- розвиток емоційно-вольових якостей та психічних процесів.

2. Блок дрібної моторики спрямований на:

- розвиток дрібних м'язів кінцівок;
- уточнення рухів пальців рук;
- розвиток концентрації уваги;
- розвиток координації рухів рук;
- тренування м'язів кисті;
- активізацію тактильного сприйняття й розрізнення предметів;
- збагачення сенсорного досвіду дитини.

Фізкультурні заняття, що пропонувалися для проведення з дітьми, мали свій сюжет, носили інтегрований характер, дозволяли здійснювати зв'язок із пізнавальними процесами. Заняття будувалися на основі індивідуально-диференційованого підходу як системоутворюючого засобу оздоровлення дітей, що дозволяло кожній дитині виконувати вправи абсолютно правильно, з огляду на її особливості, звертати увагу на якість виконання. Це дасть можливість у старшому віці освоювати швидше складні види основних рухів. Стимулом для рухової діяльності служили іграшки (наздожени м'яч, доповзи до грибочка, піймай зайчика тощо).

У всіх видах рухової діяльності використовувалися вправи на розвиток дихання, адже правильне дихання стимулює роботу серця, головного мозку й нервової системи, сприяє вмінню керувати собою. На заняттях велика увага приділялася навчанню дихати через ніс.

Позитивні емоції, емоційно насичена діяльність – головна складова фізичного розвитку дітей. Емоційне забарвлення проведених занять стимулювало бажання дітей займатися руховою діяльністю, особливо це було помітно в інертних, малоактивних дітей.

З метою розвитку рухових функцій ми використовували звукові, ритмічні й мовленнєві стимули. Особливе значення мала чітка мовна інструкція, що нормалізувала психічну діяльність, покращувала розуміння дітьми мови дорослого, збагачувала словник.

У процесі освоєння дітьми основних видів рухів ми звертали увагу на поставу, правильне положення тіла, голови, збереження рівноваги, що сприяло формуванню точної рухової навички, розвитку рухової пам'яті.

У програмі особлива увага приділяється розвитку дрібної моторики: в ігровій діяльності використовувалися пальчикові ігри, ліплення, ігри з піском, сипучими предметами (крупка, гудзики, жолуді). З дітьми проводилася гімнастика для пальців і кистей рук, вправи із дрібними й сипучими матеріалами, ігрові завдання на застібання й розстібання різних видів застібок, шнурівки.

Заняття проходили емоційно, цікаво, сприяли розвитку мовлення й творчої активності дітей. Більшість ігор вимагали участі обох рук, що давало можливість розвивати у дітей просторові уявлення (вгору-вниз, позаду-попереду). Пальчикові ігри та ігри з предметами, підібрані в програмі, відображали реалії навколишнього світу – предмети, тварин, людей, що необхідно для розвитку творчої уяви дітей. Організована на основі програми робота з фізичного виховання дітей раннього віку допомагала розвивати й розширювати психофізіологічні можливості кожного малюка.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що фізичне виховання лише в рамках дошкільного навчального закладу є малоефективним без взаємодії з батьками. Більшість батьків вважають, що діти не зможуть виконати певні вправи, деякі забороняли переодягати дітей у спортивну форму, побоюючись простудних захворювань. Опитування батьків показало, що 72 % з них у силу різних причин не можуть правильно організувати рухову діяльність дітей з огляду на їх вік й індивідуальні особливості. Тому при реалізації програми фізичного виховання дітей раннього віку особлива увага приділялася ознайомленню батьків з організацією процесу фізичного

виховання в закладі дошкільної освіти.

Для цього, поряд із традиційними формами інформування батьків про способи фізичного розвитку дітей (консультації фахівців, наочна агітація, бесіди), ми використовували й нетрадиційні – індивідуальні бесіди про організацію розвиваючого середовища в домашніх умовах, презентації, роботи фахівців з фізичного виховання й оздоровлення, майстер-класи, семінари-практикуми. Практика роботи з фізичного розвитку дітей показала, що добре зарекомендували себе спільні заняття батьків і дітей «Тато, підтягни животик», «Мамина зарядка», «З бабусею на грядці». Особливо улюблені всіма імітаційні вправи, де мама може бути великою ведмедицею або жабою, а тато – літаком.

Імітаційні вправи – чудовий засіб формування рухів у ранньому віці, вони сприяють виправленню і корекції недоліків постави, викликають позитивні емоції у дітей, сприяють зміцненню здоров'я. В атмосфері спільної діяльності, коли діти й дорослі почувають себе вільно, по-дитячому природно, зростає ефективність оздоровчої роботи: приклад дорослого дозволяє формувати усвідомлене ставлення дітей до власного тіла, його можливостей. Тому програма містить авторські комплекси спеціальних вправ, які батьки можуть використовувати вдома і на відпочинку. (Напрями роботи з батьками дітей раннього віку з налагодження взаємодії фізичного розвитку дітей див. додаток В).

Оскільки рухова активність дітей раннього віку є фундаментом повноцінного формування особистості й збереження її фізичного й психічного здоров'я, предметом нашого проектування оздоровчої роботи став, у першу чергу, фізичний розвиток вихованців. У дошкільному навчальному закладі було створено всі умови.

По-перше, у групах організовано куточки здоров'я, де розташоване необхідне для дітей даного віку фізкультурне обладнання: спортивний комплекс, тренажери, масажери, гірки.

По-друге, на території дошкільного закладу обладнано майданчик для

рухливих ігор, бігові доріжки, «смуги перешкод», ями для стрибків у довжину, мішені для метання тощо. По-третє, освітня установа укомплектована різним спортінвентарем (м'ячі, обручі, лави, куби, дуги тощо).

Пошук ефективних форм фізичного розвитку дітей привів нас до ідеї організації рухової активності дітей раннього віку на основі розвиваючого підходу – залучення дітей до фізичної культури як складової суспільної культури.

Розроблена нами програма містить перспективне (див. додаток Г) та календарно-тематичне планування (див. додаток Д) та комплекс занять, що включає вправи, ігри й віршовані рими. Конспекти окремих занять подано в Додатку Е.

Програмою передбачено організацію розвитку рухової активності через нерозривний зв'язок з іншими напрямками профілактично-оздоровчої роботи з розвитку емоційної, дихальної й вокально-мовленнєвої сфер малюка. Відповідно до принципів розвиваючої оздоровчої роботи залучення дітей до виконання фізичних вправ, техніки їх виконання припускає не лише оволодіння конкретними рухами, але й уміння керувати ними, раціонально застосовувати їх для розв'язання рухових завдань в ігровій і життєвій ситуаціях.

Розвиток рухової активності здійснюється у спілкуванні з дорослими й однолітками. Щоб підтримати в дітей інтерес до оволодіння основними видами руху, заняття мали свій сюжет, носили інтегрований характер, дозволяли здійснювати зв'язок із пізнавальними процесами. Так, восени діти збирають листя, гриби; взимку «малюта-зайченята» граються в снігу; навесні вони плавають в озері, разом зі звірятами шукають весняні квіти. У перший рік навчання діти починають освоєння таких видів руху, як ходьба, біг, перестрибування, кидання, лазіння.

Усі заняття будувалися на основі індивідуально-диференційованого підходу як системоутворюючого засобу оздоровлення дітей, що дозволяв

кожній дитині виконувати вправи абсолютно правильно, з огляду на її особливості, звертати увагу на якості виконання. Це дає можливість у старшому віці освоювати швидше складні види основних рухів. Стимулом для рухової діяльності слугували іграшки (наздожени м'яч, доповзи до грибочка, піймай зайчика тощо.)

При формуванні уявлень про кінцевий результат увага дітей зосереджувалася на виконання поставленого завдання: («У кого більше грибів у кошику?», «Хто знайшов мишеня?»). Щоб малюк докладав зусиль для досягнення успіху, подібні завдання протягом року змінювалися: збільшувалася відстань до іграшки. Оцінка розв'язання рухового завдання дозволяла перевести задоволення дитини із процесуальної сторони дій на радість досягнутого. У малят величезна кількість часових зв'язків, що мають пряме відношення до формування довільних рухів, які утворюються шляхом наслідування. Ця здатність допомагала їм швидше освоювати рухи («Ми метелики, курчата, лісові звірята») і формувати творчу уяву.

Позитивні емоції, емоційно насичена діяльність – головна складова фізичного розвитку дітей. Вступна частина кожного заняття давала дитині емоційно-стимулюючий настрій на все заняття. Емоційне забарвлення проведених занять стимулювала бажання дітей займатися руховою діяльністю, особливо це помітно в інертних, малоактивних дітей.

З метою розвитку рухових функцій ми використовували звукові, ритмічні й мовленнєві стимули. Особливе значення мала чітка мовна інструкція, що нормалізувала психічну діяльність, покращувала розуміння дітьми мови дорослого, збагачувала словник. Усі види рухів так само супроводжувалися віршованим текстом, тому що ритм, рима не тільки розвивали слухову увагу й сприйняття, але й організували ритм і темп руху. Виконуючи ті або інші рухи, діти вчилися промовляти їх, підключаючи не лише промовляння, але й рахунок. Із другого півріччя, деякі заняття проводилися під музику.

У кожному комплексі програми використовувалися вправи на розвиток

дихання, адже правильне дихання стимулює роботу серця, головного мозку й нервової системи, сприяє вмінню керувати собою. На заняттях велика увага приділялася навчанню дитини дихати через ніс.

При освоєнні дітьми основних видів рухів ми звертали увагу на поставу, правильне положення тіла, голови, збереження рівноваги, що сприяла формуванню точної рухової навички, рухової пам'яті.

У програмі особлива увага приділяється розвитку дрібної моторики: в ігровій діяльності використовували ліплення, пальчикові ігри, ігри з піском, сипучими предметами (крупа, гудзики, жолуді). (Приклади вправ пальчикової гімнастики див. додаток Ж). Такі заняття проходили емоційно, захопливо, сприяли розвитку мовлення й творчої активності дітей.

Більшість ігор вимагали участі обох рук, що давало можливість розвивати просторові уявлення (вгору-вниз, ззаду-спереду). Пальчикові ігри та ігри з предметами, підібрані в програмі, відображають реалії навколишнього світу – предмети, тварин, людей, що необхідно для розвитку творчої уяви дітей.

У процесі розвитку моторної сфери у дітей третього року життя ми намагалися реалізувати обґрунтовані нами педагогічні умови: урахування індивідуальних особливостей і вікових можливостей дітей; створення позитивного емоційного настрою в процесі рухової діяльності; дотримання гігієнічних вимог до організації фізичного виховання; забезпечення в умовах дошкільного навчального закладу наповнення середовища групи необхідним фізкультурним обладнанням та інвентарем; забезпечення навантаження на основні групи м'язів.

Організована на основі авторської програми робота з фізичного виховання дітей раннього віку допомагала розвивати й розширювати психофізіологічні можливості кожного малюка.

2.3. Аналіз результатів формувального експерименту з впровадження педагогічних умов розвитку моторики в дітей третього року життя

Перевірка ефективності запропонованих педагогічних умов формування моторної сфери в дітей третього року життя вимагала здійснення контрольної діагностики. Для цього було проведено повторний зріз з метою виявлення динаміки досягнень у розвитку моторики дітей раннього віку за критеріями, визначеними під час констатувального етапу експерименту (рухова організація, почуття ритму, виразність рухів).

Таким чином, метою контрольного зрізу визначено перевірку ефективності педагогічних умов, реалізованих на формувальному етапі експерименту.

У процесі контрольного експерименту ми виділили 3 групи дітей за рівнем розвитку моторики.

До 1 групи (високий рівень розвитку моторики) були виділені випробувані в кількості 3 дітей (14%) ЕГ та 3 дітей (12%) КГ (діти виконували завдання вікової норми). Для дітей даної групи була характерна гарна організація рухів на різних рівнях, не виникало труднощі контролю й регуляції рухового акту. Вони зберігали точність і обсяг при виконанні ритмічних завдань як у повільному, так і в швидкому темпі, не відчували труднощів у переключенні рухів. Характерним для дітей першої групи було яскраве емоційне реагування, активність, бажання успішно виконати завдання.

До 2 групи (середній рівень розвитку моторики) були виділені випробувані в кількості 12 дітей (56%) ЕГ та 11 дітей (48%) КГ (діти впоралися з завданнями, але не в усіх серіях). У дітей даної групи відзначалася недостатність статичної рівноваги, слабкість довільної уваги, що вплинуло на одночасність і виразність рухів. Відзначалася складність у відтворенні ритму. Характерним для дітей даної групи був емоційний

підйом, що не дозволяв сконцентрувати увагу та вчасно почути перехід на іншу ритмічну фігуру.

До 3 групи (низький рівень розвитку моторики) були виділені випробувані в кількості 6 дошкільників (30%) ЕГ та 8 дітей (40%) КГ. Для дітей даної групи була характерні недосконалість організацій рухів на різних рівнях, труднощі контролю й регуляції рухового акту. Відзначалося бажання виконати завдання до кінця, суперництво. В окремих випадках усі діти відчували труднощі при втриманні темпу, вичленовуванні ритмічного малюнка з музичного твору. Дії їх під час виконання відрізнялися певною хаотичністю, поспішністю, непевністю. Рівні розвитку моторики в дітей третього року життя на контрольному етапі відображено на рисунку 2.2.

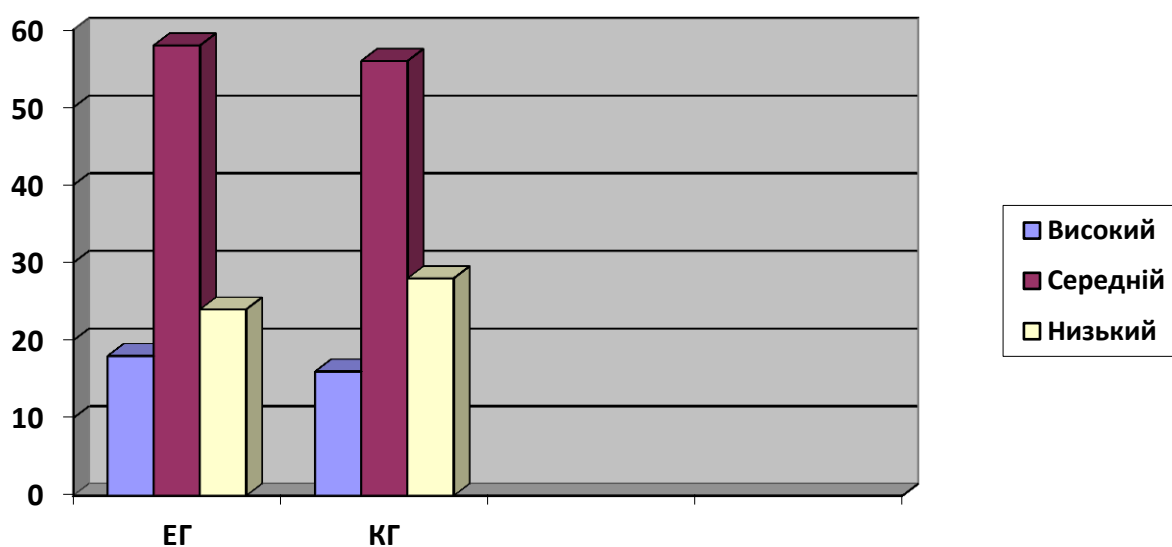

Рис.2.2. Рівні розвитку моторики в дітей третього року життя на контрольному етапі

Порівнюючи дані, отримані в ході діагностики дітей третього року життя на контрольному та констатувальному етапах експерименту, ми дійшли таких висновків:

- 1) після впровадження розробленої нами програми показники високого рівня сформованості моторної сфери дітей зросли на 10% ЕГ і 2% КГ;
- 2) показники середнього рівня зросли на 6% ЕГ і 6% КГ;
- 3) показники низького рівня зменшились на 16% ЕГ і 8% КГ.

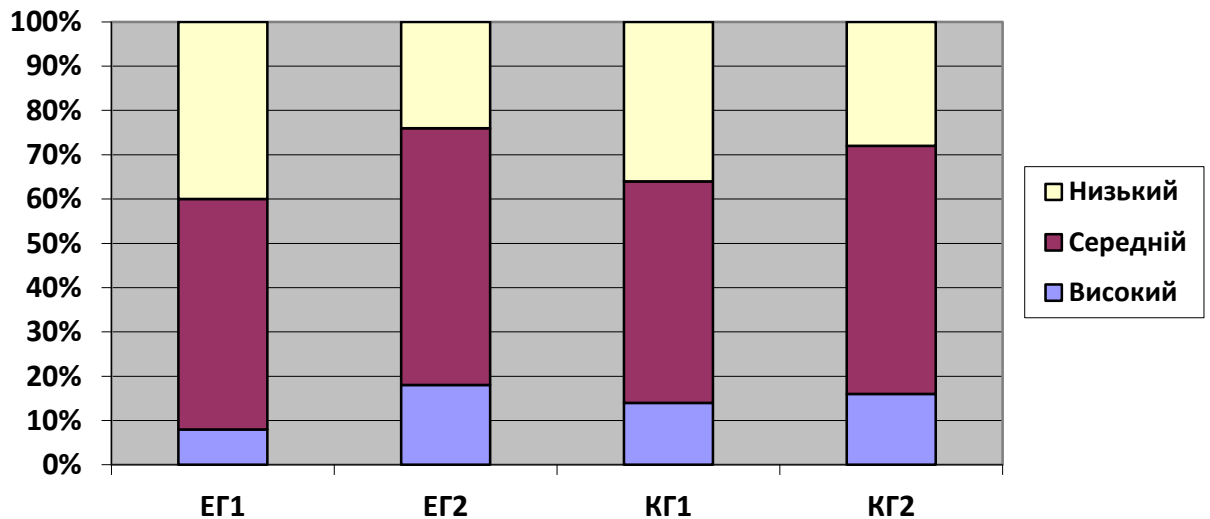

Рис. 2.3. Порівняння результатів константувального та контрольного етапів у контрольній і експериментальній групах

Після спостереження за дітьми ми дійшли висновку, що після занять за розробленою нами методикою діти експериментальної групи: можуть майже повністю керувати своїми тілом і здатні координувати рухи у просторі; уміють самостійно передати рух; уміють рухатися під музику та узгоджувати рухи відповідно до її характеру, ритму і темпу; виконують рухи, зберігаючи при цьому правильну поставу; уміють правильно виконувати основні рухи в межах вікової норми; відзначаються емоційно позитивним ставленням до фізичної активності.

Отже, методика розвитку моторики в умовах закладу дошкільної освіти, розроблена нами, є ефективною.

Висновки до другого розділу

На основі аналізу результатів проведеної роботи можна зробити такі висновки:

1. Експериментально встановлено, що майже у половини дітей третього року життя (49%) моторна сфера та рухові навички розвинені недостатньо. Рухи дітей характеризуються недостатньою чіткістю й організованістю, виявлено порушення координації, темпові розлади, стомлюваність, виснажливість рухів, недостатня сформованість моторних навичок. У дітей спостерігається порушення орієнтування в просторі, зайва м'язова напруженість, слабо розвинена дрібна моторика, порушена координація тонких рухів рук. Тому діти раннього віку потребують корекційно-педагогічної допомоги у розвитку психомоторної сфери.

У процесі констатувального експерименту було встановлено, що рівень розвитку моторики в дітей третього року життя є недостатнім. Виявлена специфіка моторного розвитку дозволила диференційовано підійти до контингенту дітей третього року життя і умовно виділити 3 групи досліджуваних за рівнем розвитку моторики. У 1 групу (високий рівень розвитку моторики) були виділені досліджувані в кількості 2 дітей (8 %) ЕГ та 3 дітей (14%) КГ. Для дітей даної групи була характерна гарна організація рухів на різних рівнях, не виникало труднощів контролю й регуляції рухового акту. Вони зберігали відносну точність при виконанні ритмічних завдань у швидкому темпі, не відчували труднощів у переключенні рухів. Характерним для дітей першої групи було яскраве емоційне реагування, активність, бажання успішно виконати завдання. До 2 групи (середній рівень розвитку моторики) були віднесені досліджувані досліджуванів кількості 11 дітей (52%) ЕГ та 11 дітей (50%) КГ. Діти впоралися із завданнями, але не у всіх серіях. У дітей даної групи відзначалася недостатність статичної рівноваги, слабкість довільної уваги, що вплинуло на одночасність і виразність рухів. Відзначалася складність у відтворенні ритму. Характерним

для дітей даної групи був емоційний підйом, що не дозволяв сконцентрувати увагу і вчасно почути перехід на іншу ритмічну фігуру, продовжуючи в темпі рівну пульсацію коротких звуків. Реакція на помилки була різною. До 3 групи (низький рівень розвитку моторики) були виділені випробовувані в кількості 8 дітей (40%) ЕГ та 8 дітей (36%) КГ. Діти не могли виконати завдання вікової норми. Для дітей даної групи було характерним недосконалість організацій рухів на різних рівнях, труднощах контролю й регуляції рухового акту. Відзначалося бажання виконати завдання до кінця, суперництво. Значні труднощі діти відчували під час дотримання темпу, вичленовуванні ритмічного малюнка. Дії їх під час виконання відрізнялися хаотичністю, поспішністю. Дітям властива емоційна незрілість, крайній характер прояву радості й прикрості.

Проведене дослідження переконало нас у тому, що розвиток моторики дітей раннього віку можливий і може бути досить ефективним. Приймаючи до уваги результати нашої практичної діяльності, узагальнивши матеріали, розроблені з даної проблеми в психології, педагогіці, методиці фізичного виховання, ми визначили умови оптимізації розвитку рухових умінь та фізичної активності дітей третього року життя в дошкільному навчальному закладі.

У ході експериментального дослідження ми підтвердили, що важливими умовами розвитку моторики в дітей раннього віку є: 1) єдність оздоровчої та виховної роботи; 2) індивідуальний підхід до дитини; 3) урахування вікових особливостей і можливостей дітей; 4) своєчасне формування навичок самостійності та їх ускладнення; 5) формування психологічної готовності дітей до виконання вимоги дорослого; 6) створення позитивного емоційного настрою на заняттях у групі; 7) організація та дотримання гігієнічних вимог фізичного виховання, забезпечення необхідним обладнанням; 8) забезпечення навантаження на основні групи м'язів (плечового пояса, спини, живота, ніг); 9) спільна діяльність вихователя з дітьми; 10) залучення батьків до фізичного виховання дітей.

Порівнюючи дані, отримані в ході діагностики дітей третього року життя на контрольному та констатувальному етапах експерименту, ми дійшли таких висновків: після впровадження розробленої нами програми показники високого рівня сформованості моторної сфери дітей зросли на 10% ЕГ і 2% КГ; показники середнього рівня зросли на 6% ЕГ і 6% КГ; показники низького рівня зменшились на 16% ЕГ і 8% КГ.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дослідженні теоретично узагальнено результати наукових досліджень проблеми розвитку моторики в дітей раннього віку; науково обґрунтовано та експериментально перевірено ефективність педагогічних умов розвитку моторної сфери у дітей третього року життя.

1. На основі теоретичного аналізу нейро- та психофізіологічної, педагогічної та методичної літератури щодо наукової теорії про функціональні системи та їх пластичність, рівні організації діяльності, поетапне формування розумових дій, про функціональну структуру усвідомленого регулювання діяльністю (П. Анохін, М. Безруких, М. Бернштейн, М. Могепдовіч та ін.) та психофізіологічні механізми і психологічну структуру процесу рухових дій, що їх складають (Б. Ананьєв, Л. Виготський, К. Гуревич, В. Смірнов та ін.) ми з'ясували, що поняття «моторика» визначає всю сферу рухових функцій організму людини і поєднує їх біохімічні, фізіологічні й психологічні системи.

Ранній вік – це період швидкого формування всіх властивих людині психофізіологічних процесів. Вчасно розпочате й правильно здійснюване виховання дітей раннього віку є важливою умовою їхнього повноцінного морального, інтелектуального та фізичного розвитку. Науковцями доведено, що в ранньому віці рух є біологічною потребою дитини. Рівень задоволення цієї потреби багато в чому визначає характер зростання й розвитку дитячого організму. Так, рівень обмінних процесів і енергія формування органів і систем у період від 1 до 3-х років прямо залежить від обсягу й інтенсивності рухової активності, водночас у перші три роки прослідковується позитивний вплив і тісний взаємозв'язок активного фізичного розвитку на психічні та розумові якості дитини як майбутньої особистості.

2. Раннє дитинство характеризується наступними особливостями: 1) інтенсивністю фізичного і психічного розвитку. За 1 р. життя дитина потроює свою вагу, виростає на 25 см. За 2 р. життя ріст збільшується на 11

см, вага на 2,5-3 кг. На третьому році життя ріст збільшується на 8 см, вага на 1,5-2 кг. З 11-12 місяців дитина починає самотійно ходити; 2) підвищена вразливість організму дитини, недостатня морфологічна і функціональна зрілість органів і систем. Як наслідок, швидкий темп розвитку здійснюється на несприятливому фоні – при незрілості організму, що підвищує його вразливість. Діти раннього віку в значній мірі, ніж старші, хворіють через недосконалість діяльності внутрішніх органів. Крім того, вони швидко втомлюються, важко переключаються з однієї діяльності на іншу, відрізняються підвищеною збудливістю; 3) взаємозв'язок фізичного та психічного розвитку. Ця загальна закономірність притаманна будь-якому віку, але у ранньому дитинстві вона проявляється особливо яскраво, тому що в цей період відбувається становлення всіх функцій організму. Розумовий та моральний розвиток дітей у перші роки більший, ніж коли-небудь у подальшому, і залежить від їх фізичного стану та настрою. Недостатня врівноваженість нервових процесів буває причиною капризувань, конфліктів між дітьми; 4) на фоні загального швидкого темпу розвитку дітей у ранньому віці спостерігаються значні індивідуальні розбіжності. Це характерно як для фізичних так і для нервово-психічних процесів. Тому необхідно вести контроль за фізичним та нервово-психічним розвитком дітей раннього віку; 5) сенсомоторна потреба дітей проявляється вже в перші 3 місяці життя. Рухова активність сприяє швидкому фізичному і розумовому розвитку дітей. Недостатність рухів (гіподинамія) ведуть до різкого відставання у психічному розвитку; 6) на основі сенсомоторної потреби формується потреба у спілкуванні з дорослими, яка визначає активну поведінку особистості, яка розвивається.

3. Ефективність фізичного виховання та розвитку рухової активності дітей раннього віку визначають певні вимоги: 1) єдність оздоровчої та виховної роботи (тісний взаємозв'язок фізичного і психічного розвитку); 2) індивідуальний підхід до дитини; 3) урахування вікових особливостей і можливостей дітей; 4) своєчасне формування навичок самотійності та їх

ускладнення; 5) формування психологічної готовності дітей до виконання вимог дорослого; 6) створення позитивного емоційного настрою на заняттях у групі; 7) організація та дотримання гігієнічних вимог фізичного виховання, забезпечення необхідним обладнанням; 8) забезпечення навантаження на основні групи м'язів (плечового пояса, спини, живота, ніг); 9) використання ігрової діяльності, яка забезпечує перехід реальних дій у внутрішній план; 10) організація взаємодопомоги; 11) спільна діяльність вихователя з дітьми.

4. У ході експериментального дослідження було встановлено, що майже у половини дітей третього року життя (49%) моторна сфера та рухові навички розвинені недостатньо. Рухи дітей характеризуються недостатньою чіткістю й організованістю, виявлено порушення координації, темпові розлади, стомлюваність, виснажливість рухів, недостатня сформованість моторних навичок. У дітей спостерігається порушення орієнтування в просторі, зайва м'язова напруженість, слабо розвинена дрібна моторика, порушена координація тонких рухів рук. Тому діти раннього віку потребують корекційно-педагогічної допомоги у розвитку психомоторної сфери.

Під впливом навчально-виховної роботи за розробленою нами методикою, яка спрямована на реалізацію означених педагогічних умов, значно зросли рівні розвитку моторики дітей в експериментальній групі: показники високого рівня сформованості моторної сфери дітей зросли на 18%; на стільки ж зменшилися показники низького рівня; показники середнього рівня зазнали змін у якісному відношенні. Отже, одержані результати засвідчили ефективність виокремлених нами педагогічних умов розвитку моторики в дітей раннього віку в дошкільному навчальному закладі.

Таким чином, у процесі нашого дослідження обґрунтовано педагогічні умови розвитку моторики в дітей раннього віку та шляхом експериментального дослідження перевірено їх ефективність.

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. У дітей раннього віку основна увага під час фізичного виховання повинна бути спрямована на вдосконалення рухів, дій, розвитку витривалості та спритності. Крім гімнастичних вправ дітей цього віку слід залучати до плавання, бігу, стрибків у довжину, до ігор з м'ячем, катанні на велосипеді.

2. Заняття фізичними вправами слід проводити щоденно у формі ранкової зарядки або спеціалізованих занять, тривалість яких у 2-х річному віці не повинна перебільшувати 15 хв.; у 3-х річному віці — 20 хв (3-4 рази на тиждень).

3. Під час формування життєво важливих рухів (ходьба, біг, стрибки, лазіння, повзання, стрибки, метання) варто зважати на те, що без багаторазових повторень неможливо сформувати рухові навички та закріпити динамічні стереотипи, що становлять фізіологічну основу цих навичок.

4. Виконання одних й тих самих рухів у різних ситуаціях, з використанням різноманітного нетрадиційного фізкультурного обладнання, сприятиме більш швидкому утворенню динамічного стереотипу, автоматизації навички, її міцності та пластичності.

5. Різноманітність використання нетрадиційних фізкультурних посібників сприяє активізації самостійної рухової діяльності дітей, застосування дітьми сформованих рухових навичок у повсякденному житті.

6. У процесі організації рухової діяльності слід враховувати індивідуальні особливості дітей, активізувати діяльність несміливих та заохочувати їх.

7. З метою розвитку моторних здібностей (пластичність, влучність, координація, темп, ритм) дітей раннього віку доцільно використовувати такі засоби:

– рухливі ігри та вправи – сприяють розвитку здібності оволодіти власним тілом.

– хореографічні вправи – спрямовані на оволодіння власною психомоторикою.

– образотворче мистецтво – сприяє розвитку пластичності, спритності і точності рухів обох рук.

– словесна творчість – передбачає перетворення почуттів, образів, переживань у думки.

– театралізована діяльність – сприяє розвитку міміки, пантоміміки та семантики рухів.

8. Дітям дошкільного віку для розвитку дрібної моторики в педагогічній практиці доцільно пропонувати:

– мозаїку (дрібну і велику), пірамідки, набори коробочок для збирання в них дрібних камінчиків тощо;

– набори пористих губок для тренування мускулатури кисті руки;

– кольорові клубочки ниток для перемотування;

– посібники із застібання гудзиків різної величини, кнопок тощо;

– ігри з шнуруванням;

– набори дрібних іграшок для розвитку тактильного сприйняття «пізнавання на дотик»;

– нанизування намист;

– ліплення з глини і пластиліну;

– пальчикову гімнастику.

– конструювання із кубиків будиночків, башточок тощо, спочатку за зразком, потім по пам'яті і довільно;

– розбирання і збирання розбірних іграшок (мотрійок, пірамідок, чашечок, кубиків).

